

સંપ્રત

સાંપ્રત સાહિત્ય-વિચાર-જગતની ઝલક આપતું સામયિક

સંપાદક : રમણ સોની

એકત્ર ફાઉન્ડેશન

અધ્યક્ષ : સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર

મુદ્રિત સાહિત્યનું વીજાણુ સાહિત્યમાં રૂપાંતર અને વિસ્તાર ગંખતી સંસ્થા

સંચયન

પ્રારંભ: ઓગસ્ટ, 2013

સંપાદક : રમણ સોની

18 Hemdeep Society, O P Road, Vadodara • phone: 91-9228215275 • email ramansoni46@gmail.com

પ્રકાશક : અતુલ રાવલ

608 Poplar St., Durham, NC 27703 - USA, phone: 704-756-1325 • email : atulraval@ekatrafoundation.org

તંત્ર-સંચાલક : રાજેશ મશરુવાળા

email : mashru@ekatrafoundation.org

- મુદ્રણ-અંકન (ટાઇપસેટ): મહેશ ચાવડા
- ડીઝાઇન અને નિર્માણ : અતુલ રાવલ
- લેઆઉટ - પરિકલ્પના : રમણ સોની

અમારી વેબસાઇટ:

www.ekatrafoundation.org

<https://ekatra.pressbooks.pub>

આ વેબસાઇટ પર અમારાં વી-પુસ્તકો તથા
'સંચયન'નાં તમામ અંકો વાંચી શકાશે.

તંત્ર-સંયોજક : પીયૂષ ઠક્કર

piyushathakkar@gmail.com

91 97260 68447

- વીજાણુ સામયિક 'સંચયન' દર બે માસે ફેબ્રુઆરી, એપ્રિલ, જૂન , ઓગસ્ટ, ઓક્ટોબર અને ડિસેમ્બરની છેલ્લી તારીખોમાં પ્રકાશિત થાય છે.
- 'સંચયન' માટેનાં લખાણોની પસંદગી સંપાદક દ્વારા, મુદ્રિત ગુજરાતી સામયિકો અને ગ્રંથોમાંથી જ કરવામાં આવે છે. એ રીતે એ વી-ડાયજેસ્ટ સામયિક છે. ઉપરાંત તેમાં પસંદ કરેલી કૃતિઓનું પઠન-ધ્વનિઅંકન તેમજ ચિત્રકળાકૃતિઓ પણ મૂકવામાં આવે છે.
- 'સંચયન'માં પ્રકાશન માટે પસંદ કરેલી કૃતિઓના લેખકો – ચિત્રકારોની સંમતિ લેવામાં આવે છે.
- Navigation: અનુક્રમમાંના કોઈપણ લખાણ પર સીધા જ જવું હોય તો અનુક્રમમાંની તે વિગત પર ક્લિક કરશો.

અ નુ ક મ

સંચયન ૩૦ – જૂન ૨૦૧૮

કેવો લાગું છું હું, મને? ॥ સંપાદકનું કથન ॥ રમણ સોની ॥ ૪

કાવ્યસપ્તક ॥ કવિતા ॥ ન્હાનાલાલ દં કવિ ॥ ૬

જરા પી લો મધુર તડકો ॥ નિબંધ ॥ લાભશંકર ઠાકર ॥ ૧૨

પેસ્તનજી પારડીવાલા ॥ કાવ્ય ॥ ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા ॥ ૧૪

Pastanji Pardivala ॥ કવિતા અનુવાદ ॥ અનું ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા ॥ ૧૪

મૂવી કેમેરાની નજરે ॥ વાર્તા ॥ રાજેન્દ્ર થડેસર ॥ ૧૭

ચંદ્ર પરની ચપટી ધૂળ ॥ હાસ્ય ॥ વિનોદ ભટ્ટ ॥ ૨૦

ભટ્ટજી ॥ કાવ્ય ॥ સમીર ભટ્ટ ॥ ૨૪

બકુલ ત્રિપાઠી ॥ સ્મરણરેખા ॥ રમણ સોની ॥ ૨૮

એટલામાં તો – ॥ ગીત ॥ જગદીશ વ્યાસ ॥ ૩૨

સ્વૈર કથા ॥ કથા-અંશ ॥ હરિકૃષ્ણ પાઠક ॥ ૩૩

મારા વંશની સ્ત્રીઓ ॥ કાવ્ય ॥ ઉર્વશી પંડ્યા ॥ ૩૭

એકત્ર વૃત્ત..... ૪૦

Colorful works of famous watercolor artists ॥ ૧૧, ૧૬, ૨૩, ૩૧, ૩૬

હું કેવો લાગું છું, મને ?

હવે વરસાદે પ્રવેશ કર્યો.

વરસાદનું પોતાનું તો એક રૂપ હોય જ છે, બલકે ઘણાં રૂપો હોય છે. બધું તડકું વરસતો હોય એની વચ્ચે ઉઘાડા રૂપે એ વરસવા લાગે કે પહેલાં ચારે દિશા અંધારી કરી દે ને પછી પોતાના સિવાયનું બધું ઢાંકી દેતો વરસાદ લ્યાપી જાય. એની વચ્ચેનાંય કેટલાં રૂપો! સૌએ જોયાં છે જ ને !

અત્યારે વરસે છે એ એનું જનૂની રૂપ નથી. વરસાદ પણ છે, મકાનો સમેલની આ શ્રેણી પણ છે, મારા ઘરના આંગણામાં ને નાનો સરખો પણ અસંખ્ય પાંદડાંથી મસ્ત આંબો પણ છે, મોટો મોટો હથેળીઓ આકાશ સામે ધરી રહેલો પામ પણ છે, ને થાંભલાને અટોલાને ઊભેલો હું પણ છું.

હું જોઈ છું કે વરસાદે બધાંનું રૂપ બદલી નાખ્યું છે. પાંદડે પાંદડાનો રંગ ગઈકાલે - અરે હજાણ વરસાદ પહેલાં હતો એ એનો એ નથી; મારા ઘરની દીવાલે પણ રંગ બદલ્યો છે - પાણીના અસ્તરથી એના ખૂણા ચળકે છે. હું પલ્લવ્યો નથી, પણ વાછંટાયો તો છું. મારું રૂપ પણ...

□

બસ, વાંચતાં વાંચતાં પણ આવું જ થાય છે. બધાં રૂપ પસરાતાં જાય છે. ચોપડી હાથમાં લઈને વાંચવા ખોલું એ પહેલાં ઘડીક એને જોઈ રહું છું. એનું ક્વર, ઉપરણું સરસ હોય કે ક્યારેક નરસું હોય - એ દયાનમાં આવે છે એટલું જ નહીં, મને એમ થાય છે કે ચોપડી હજુ ખોલી નથી ત્યારે કેવી લાગે છે? જાણે જોઈ ખાસ રૂપ વગરની, ઝાઝા પરિચય વિનાની, કેવળ છપાયેલાં પાંતળાંની બાંધણી. ધારો કે જોઈ માણસ વિશે પહેલાં થોડુંક સાંભળ્યું હોય, એટલોક પરોક્ષ પરિચય થયો હોય, પછી રૂબરૂ મળવાનું થાય, એ તમારે ઘરે આવે - ત્યારે ઘડીક એને જોઈ એ,

એને એરો, એને દેહ, બાહ્ય વ્યક્તિત્વ, ઘડીભર બેઈ લઈએ.
પછી વાતચીત માલે, ને ખાનાં ખૂલવા લાગે...

ખાનાં ખૂલવા લાગે એ પહેલાંની આ ઓપડી. મને થાય કે
ઓપડી વાંચી લાધા પછી એનું આ પૂંદું મને કેવું લાગશે? એનું
એ જ, કે બુદ્ધું? એના ક્વરને હું બુદ્ધી રીતે બેઈશ, બુદ્ધી રીતે
'વાંચીશ'? વાંચ્યા પહેલાંને આ એક નાનકડો અનુભવ.

કેટલાં કેટલાં પુસ્તકો, મિંદગીનાં ઘણાં પરસો દરમ્યાન વાંચ્યાં
હોય છે - રસથા, નિદ્રાસાથી, ખૂબ ભૂખ્યા ડાંસ થઈને, ક્યારેક
અભિપ્ત લાવે, સમયને એક નવરાશવાળો ખાલી અંશ ભરવા
માટે. ક્યારેક તો શરૂઆતમાં પુસ્તક કંઈ બહુ જામ્યું ન હોય,
થોડાંક ખાનાં વાંચતાં વાંચતાં છોડી દઉં, છોડી દઉં થતું હોય,
ને પછી અંદર સરકી જવાયું હોય; ક્યારેક વળી લેખકની પુસ્તાવનાનાં
બેચાર વાક્યો પર નજર ફરતાં ફરતાં જ જિલ્લાઈ ગઈ હોય, પુસ્તકો
પકડી લાધો હોય મને. ક્યારેક વર્ષો પછી એનું એ પુસ્તક ફરી વાર
વાંચવા લાધું હોય, એનું એ ન લાગ્યું હોય, લ્યારે આમ ન વાંચેલું,
એમ મને થયાં કરે...

હાલ મને એમ થાય છે કે આટલાં પુસ્તકો વાંચ્યા પછી
હું મને કેવો લાગું છું? પહેલાં લાગતો હતો એવો ન? બુદ્ધો?
હવે એ તો ખબર કેવી રીતે પડે? કેમ કે નહોતું વાંચ્યું એ
પહેલાં હું મને કેવો લાગતો હતો એ તો હાલ મને કંઈ જ
ચાહ આવતું નથી. એવું અનુમાન પણ, ખૂબ ખેંચી ખેંચીને મધું
છું તો પણ, ફરી શકતો નથી. તો હું વાહંચાયેલો ઓપડી
વાંચાને, પણ પલળેલો નહોં? ના, પલળેલો તો ખરો જ, મરણ કે
દાહીવાર પુસ્તકમાં ફળી ગયો છું, ને તરતોતરતો ખરાર નીકળ્યો
છું એ તો નક્કી જ છે.

ઘમણાં તો એવું જ નક્કી કરું કે આ વરસાદ કેવો લાગે છે...

સુખાકોમી

કાવ્ય-સપ્તક

નહાનાલાલ દં કવિ

ગુજરાતી ભાષાની એક ઉત્કૃષ્ટ કવિપ્રતિભા નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ(૧૬.૩.૧૮૭૭ – ૯.૧.૧૯૪૬)ને એમના સમકાલીન ઉત્તમ કવિ કાન્તે 'ઊગ્યો પ્રફુલ્લ અમીવર્ષણ ચંદ્રરાજ' કહીને નવાજેલા. નહાનાલાલે જેવાં ઉત્તમ ગીતો રચ્યાં એવાં જ સુબદ્ધ છંદકાવ્યો લખ્યાં. છંદને છોડીને એમણે લયવાહી પદ્ય અપદ્યાગદ્યમાં કાવ્યો અને નાટકો રચ્યાં. કવિતા, નાટક, ગદ્યકથા, ચરિત્ર, વિવેચન, અનુવાદ એમ વિવિધ સ્વરૂપોમાં લેખન કરનાર નહાનાલાલે અનેક પુસ્તકો આપ્યાં છે. એમનું સર્વોત્તમ ને ચિરંજીવ પ્રદાન એમની ગીતકવિતા.

શરદ્પૂનમ

પડ્યો હતો તે તટ વિશ્વનો વડો,
અગાધ એકાન્ત હતો ઊંડો ઊંડો;
પ્રશાંત ઝૂકી હતી આભની ઘટા,
માઝાવતી સાગરની હતી છટા.

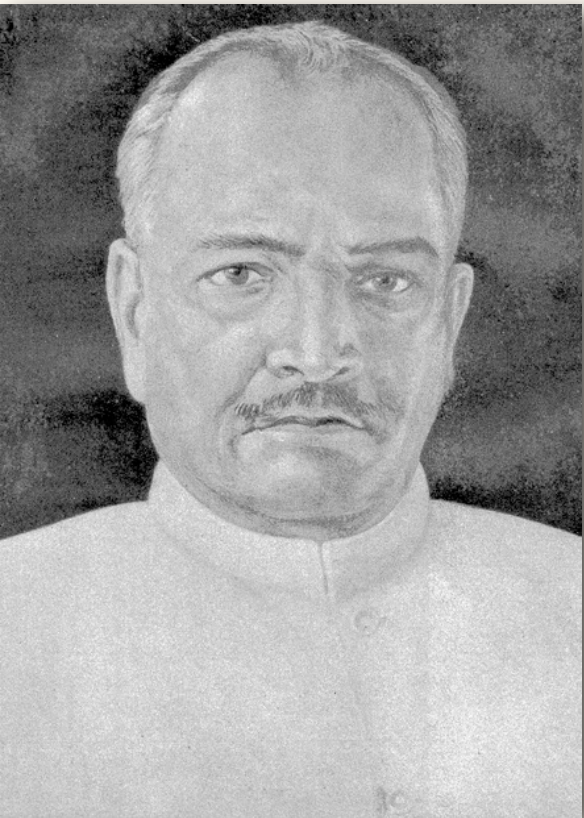
શાંતિ શાંતિ હતી ગાઢ હૈયામાં અંતરિક્ષમાં;
ત્વંહાં સંધ્યાના મહા આરે દીઠી ઊગંતી પૂર્ણિમા.

લજ્જાનમેલું નિજ મંદ પોપચું,
કો મુગ્ધ બાલા શરમાતી આવરે
ને શોભી રહે નિર્મલ નેનની લીલા,
એવી ઊગી ચંદ્રકલા ધીરે ધીરે.

અંતરે ઊઘડ્યાં, સિંધુ સળક્યો, જાગી ચેતના,
અને ગુંજી રહી મિટ્ટી ગોષ્ઠિની મંદ મૂર્છના.

ઝીલી પ્રિયાનયનનાં શર, ને વીંધાઈ,
પોઢ્યો હતાશ પ્રિય મૂર્છિત રૂપદર્શો;
તે વ્હાલી સ્પર્શથી સચેતન થાય, તેમ
જાગ્યો નૃલોક નવચેતન ચંદ્રીસ્પર્શો.

મીઠા મહેરામણે ક્યહાંક વાદળી કોક વર્ષશે,
અને કો છીપમાં આજે મેઘનાં મોતીડાં થશે.

વઢન પૂનમચંદ શું વિહાસે,
જલધરનું ધરી ઓઢણું વિલાસે;
પરિમલ પ્રગટાવતી ઉમંગે,
શરદ સુહાય રસીલી અંગઅંગે.
હેયાના મ્હેલમાં જેવી કવિતા ચમકી રહે,
એવી ગેબી પ્રભાવંતી ચંદ્રની ચંદ્રિકા વહે.

મદે ભરેલી ઝીણી ટીલડી કરી,
સોહાગી દેહે રસપામરી ધરી;
શોભે ઊભી સુંદરી જેમ બારીએ :
ચંદ્રી ચહડે છે નભની અટારીએ.

હસે છે સ્નેહની લહેરે જેવું તું, ઓ સુધામુખી!
હસે છે એવું અત્કારે ચારુ ચંદ્રકલા, સખી!

સરવરજલ જેવું વ્યોમનીર
અતલ પડ્યું પથરાઈ નીલઘેરું :
પરિમલ પમરી સુધાપ્રભાના
કમલ ખીલ્યું મહીં એક ચંદ્રી કેરું.

નમી આ આંખડી મ્હારી ભાળી એ દેવબાલિકા;
નમ્યાં સૌ જગનાં લોકો, નમી સૌ ઝાંખી તારિકા.

જેવું ઝૂલે સાગરઉર નાવડું,
કે મેઘને અંક કપોતિની રૂડું;
એવી સખી! ચંદ્રકલા સુઝૂલતી,
જ્યોત્સ્નાસરે એકલ ભીંજતી જતી.

ગાજે છે મધ્યરાત્રી, ને ગાજે છે તેજનિર્ઝરી;
ગાજે છે ખોખરા શબ્દે દૂર સાગરખંજરી.

કો સ્નેહી કેરા સ્નેહના કુંજ આરે
અખંડજ્યોત્સ્ના સ્નેહરાણી પધારે,

ને એકલી એ સ્નેહકુંજે ઝઝૂમે :
મધ્યાકાશે ત્યમ સુતનુ તે ચંદ્રી એકાકી ઘૂમે.

એકલાં ઊગવું, સ્હોવું, એકલાં આથમી જવું :
સ્નેહથી છલકાતા આ સંસારે એમ શેં થવું?

દેવી! અમારા ઉરમાં પધારજો!
દ્વારે દીપો એમ દિલે સદા હજો!
આત્મા વિશે રંક, ગરીબ બારણે
આ પાટ માંડ્યા સહુ આપ કારણે.

સાગરે ભરતી જામી, ને જામી ભરતી ઉરે:
ઘેરા ઘેરા અનેરા ત્હાં જાગ્યા સંગીતના સૂરે.

કરી સ્તુતિ તે વિધુકન્યકા તણી
ઉચ્ચારી કીર્તિ પ્રભુની ઘણી ઘણી,
ને સ્નેહમંત્રો ય અનેક ભાખિયા :
એ સ્તોત્રના સૌ ધ્વનિ વ્યોમ વ્યાપિયા.

અમીથી આંખડી આંજી; મંત્ર સૌભાગ્યના લખી,
વિશ્વના ચોકમાં રાસ ખેલે ચંદ્રકલા, સખી!

સ્નેહી હતાં દૂર, સમક્ષ તે થયાં,
આઘે હતાં, તે ઉરમાં રમી રઘ્યાં;
ને મૃત્યુશાયી પણ પ્રાણમાં ઊભાં :
એવી બધે સાત્ત્વિક વિસ્તરી પ્રભા.

તપે છે સૃષ્ટિને માથે પુણ્યજ્યોત મહા પ્રભુ :
તપી લેવી ઘડી તો તે પુણ્યની પૂર્ણિમા વિભુ.

[ચિત્રદર્શનો]

ઝીણા ઝીણા મેહ

ઝીણા ઝરમર વરસે મેહ,
ભીંજે મ્હારી ચૂંદલડી :
એવો નીતરે કૌમારનો નેહ,
ભીંજે મ્હારી ચૂંદલડી.

આજે ઝમે ને ઝરે ચંદ્રીની ચંદ્રિકા,
ભીંજે રસિક કોઈ બાળા રે :
ભીંજે સખી, ભીંજે શરદ અલબેલડી,
ભીંજે મ્હારા હૈયાની માળા :
હો! ભીંજે મ્હારી ચૂંદલડી.

વનમાં પપૈયો પેલો પિયુ પિયુ બોલે,
ટહુકે મયૂર કેરી વેણાં રે :
ટમ ટમ ટમ ટમ વાદળી ટમકે,
ટમકે મ્હારા નાથનાં નેણાં :
હો! ભીંજે મ્હારી ચૂંદલડી.

આનંદકંદ ડોલે સુંદરીનાં વૃંદ ને
મીઠા મૃદંગ પડછંદા રે :
મંદ મંદ હેરે મીટડી મયંકની,
હેરો મ્હારા મધુરસચંદા!
હો! ભીંજે મ્હારી ચૂંદલડી.

[કેટલાંક કાવ્યો-૨]

વિહંગરાજ

તરસ્યા એ વાદળીને તીર,
વિહંગરાજ તરસ્યા ઊડે રે;
સન્ધ્યાના સાગરને નીર,
વિહંગરાજ તરસ્યા ઊડે રે.

આભમાં પ્રચંડપૂર ઊછળે છે પાણીડાં;
મનોવેગી વાય ત્યાં સમીર :
વિહંગરાજ તરસ્યા ઊડે રે.
ઘેરાં ઘેરાં ડોલતાં હિન્ડોલ મેઘહોડલાં;
ગર્વઘેલાં, ઘટા શાં ગંભીર :
વિહંગરાજ તરસ્યા ઊડે રે.

સાન્ધ્યરંગી સાળુ, મહીં મેઘશ્યામ વાદળી;
રૂપેરી પાલવનાં ચીર :
વિહંગરાજ તરસ્યા ઊડે રે.

આંખડીનાં કિરણ કિરણ વરસે કંઈ ફૂલડાં;
વીજળીની વેલ શા અધીર :
વિહંગરાજ તરસ્યા ઊડે રે.

ઊડો રાજ! પાંખમાં ભરી અનન્ત પ્રેરણા;
સાગરને નથી સામા તીર :
વિહંગરાજ તરસ્યા ઊડે રે.

સન્ધ્યાના સાગરને નીર
વિહંગરાજ તરસ્યા ઊડે રે;
વીજળીની વેલ શા અધીર
વિહંગરાજ તરસ્યા ઊડે રે.

[નહાના નહાના રાસ-૨]

રસજ્યોત

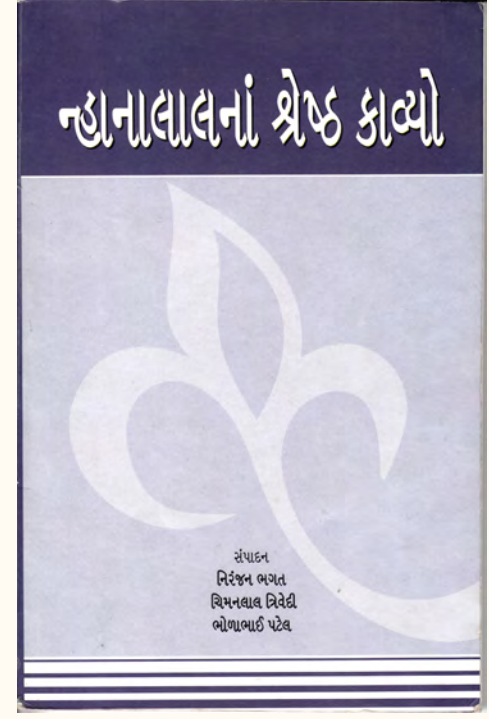
એક જ્વાલા જલે તુજ નેનનમાં,
રસજ્યોત નિહાળી નમું, હું નમું;
એક વીજ જલે નભમંડળમાં,
રસજ્યોત નિહાળી નમું, હું નમું;

મધરાતના પહોર અઘોર હતા,
અન્ધકારના ઘોર જ ઓર હતા;
તુજ નેનમાં મોર ચકોર હતા,
રસજ્યોત નિહાળી નમું, હું નમું;

અહા! વિશ્વનાં દ્વારા ખુલ્યાં-ઉછળ્યાં,
અહા! અબધૂતને બ્રહ્મયોગ મળ્યા;
અહા! લોચન લોચનમાંહી ઢળ્યાં,
રસજ્યોત નિહાળી નમું, હું નમું;

દગબાણથી પ્રારબ્ધલેખ લખ્યા,
કંઈ પ્રેમીએ પ્રેમપથી પરખ્યા;
અને આત્માએ આત્મનૂને ઓળખ્યો,
રસજ્યોત નિહાળી નમું, હું નમું;

[જયા-જયન્ત]

મહીડાં

હલકે હાથે તે નાથ! મહીડાં વહલોવજો,
મહીડાંની રીત ન્હોય આવી રે લોલ.

ગોળી નંદાશે, નાથ! ચોળી છંટાશે, નાથ!
મોતીડાંની માળા તૂટશે રે લોલ;
ગોળી નંદાશે ને ગોરસ વહી જશે,
ગોરીનાં ચીર પણ ભીંજશે રે લોલ :
હલકે હાથે તે નાથ!

નહાની શી ગોરસીમાં જમનાજી ઊછળે
એવી ન નાથ! દોરી રાખો રે લોલ;
નહાની શી ગોરસીમાં અમૃત ઠારિયાં,
હળવે ઉઘાડી નાથ! ચાખો રે લોલ:
હલકે હાથે તે નાથ!

[નહાના નહાના રસ-૨]

ફૂલડાંકટોરી

ચંદ્રીએ અમૃત મોકલ્યાં, રે બહેન!

ફૂલડાંકટોરી ગૂંથી લાવ :

જગમાલણી રે બહેન!

અમૃત અંજલિમાં નહિ ઝીલું, રે બહેન!

અંજલિમાં ચાર-ચાર ચારણી, રે બહેન!

અંજલિએ છૂંદણાંના ડાઘ :

જગમાલણી રે બહેન!

અમૃત અંજલિમાં નહિ ઝીલું, રે બહેન!

ઝીલું નહીં તો ઝરી જતું, રે બહેન!

ઝીલું તો ઝરે દશ ધાર :

જગમાલણી રે બહેન!

અમૃત અંજલિમાં નહિ ઝીલું, રે બહેન!

ફૂલડાંમાં દેવની હથેળીઓ, રે બહેન!

દેવની કટોરી ગૂંથી લાવ :

જગમાલણી રે બહેન!

અમૃત અંજલિમાં નહિ ઝીલું, રે બહેન!

[ઈન્દુકુમાર-૧]

જગમાલણી રે બહેન!

શતદલ પદ્મમાં પોઢેલો

શતદલ પદ્મમાં પોઢેલો

હો! પરિમલ દાખવો હોય જો દીઠેલો.

શોધ્યાં સરોવર, શોધી ફૂલવાડીઓ,

શોધી રસકુંજ જ્યહાં રમેલો;

શોધી આયુષ્યની મ્હોરી અમરાઈઓ :

દીઠો ન દુનિયાફેરેલો;

હો! પરિમલ દાખવો હોય જો દીઠેલો.

ફૂલડે ફૂલડે વસંત શો વસેલો,

પાંખડી પાંખડી પૂરેલો,

ભ્રમર ભ્રમર કીધ સંગીતસોહામણો,

પંખીડે પંખીડે પઢેલો :

હો! પરિમલ દાખવો હોય જો દીઠેલો.

અડધેરી પાંદડીઓ વીણતાંમાં વેરી, ને

આસવ ઢોળિયો અમોલો;

હૈયાના ધૂપ સમો ઊડતો બતાવો કોઈ

જીવનપરાગ જગત્પલેલો,

હો! પરિમલ દાખવો હોય જો દીઠેલો.

શતદલ પદ્મમાં પોઢેલો

હો! પરિમલ દાખવો હોય જો દીઠેલો.

[અર્ધશતાબ્દીના અનુભવબોલ/પ્રેમભક્તિ ભજનાવલિ]

જરા પી લો મધુરો તડકો!

નિબંધ

લાભશંકર ઠાકર

લાભશંકર જાદવજી ઠાકર (૧૪.૧.૧૯૩૫ – ૬.૧.૨૦૧૬) આધુનિક ગુજરાતીના ઉત્તમ કવિઓમાંના એક અગ્રણી સર્જક. એમની માત્રામેળી લયવાળી તથા પ્રભાવક અછાંદસ કવિતા ગુજરાતી કવિતાને એક મહત્વનું પ્રદાન છે. વ્યવસાયે વૈદ્ય લાભશંકર નિત્યસર્જક હતા. અનેક કાવ્યસંગ્રહો ઉપરાંત નાટક, નિબંધ, ચરિત્ર, નવલકથા એમ ઘણાં સ્વરૂપોમાં એમણે યાદગાર કૃતિઓ રચી હતી.

ગ્રીષ્મના સૂર્યનાં તીક્ષ્ણ તાતાં તીર જેવું સંતપ્ત, દાહક લખો છો લાઠા, તે શું સુખદ મધુર કંઈ છે જ નહીં? કોઈ પ્રશ્ન પૂછે છે ભીતરમાં – અને ભીતરમાં જ શિયાળાની સ્પર્શમધુર સવારે ઓટલા ઉપર ઊભેલા બાળકને જોઉં છું. આ ત્વચાના કોષેકોષ પર હેમંત-શિશિરના મધુર તડકાની સ્મૃતિઓ સચવાયેલી છે. સુખોષ્ણ તડકો, કવોષ્ણ તડકો કેવો હૂંફાળો લાગતો! પચીસ-ત્રીસ વર્ષ પહેલાં ચેખોવની વાર્તાઓ વાંચી ત્યારે આવી જ હૂંફનો અનુભવ થયેલો. ચેખોવ પર ચાર પંક્તિની કવિતા પણ લખેલી, જેમાં ચેખોવ વાર્તાઓરૂપી જે તડકો વેરી ગયા છે તે મને ગમે છે. હેમંતની સવારે ધૂજતા બાળકની ત્વચાને ગમે તેમ, એવો ભાવ એ નાની કૃતિમાં હતો.

ચેખોવની સ્મૃતિ થતાં મને તરત સત્યજિતનું સ્મરણ થાય છે. ઘણાં કારણો હશે. બંનેમાં જે હાસ્ય (હ્યુમર) છે તે મને સમાન લાગે છે. ‘શતરંજ કે ખિલાડી’માં એકધારો હાસ્યનો પ્રવાહ છે. ચેખોવમાં હાસ્ય છે તેવું કરુણાથી અભિન્ન એવું હાસ્ય સત્યજિતનાં ચલચિત્રોમાં પણ મેં અનુભવ્યું છે. હાસ્ય અને કરુણ એક છે, ઇનસેપરેબલ છે, તેવો અનુભવ વર્ષો પહેલાં જોયેલી એક ફિલ્મમાં થયો હતો. આવા અનુભવો ઘણી નાટ્યકૃતિઓમાં, ચલચિત્રોમાં થયા છે. પણ આ ખાસ ફિલ્મ યાદ આવી છે તડકાને કારણે. કડકડતી ઠંડીના દિવસોમાં ઇટાલીના નગર મિલાનમાં સૂર્ય તો વાદળોમાં ક્યાંય ઢંકાઈ ગયો હોય. ઝૂંપડપટ્ટીમાં વસતા હજારો દરિદ્રો થથરતાં હોય. એમની ઝૂંપડપટ્ટીના મેદાનમાં ઉપર વાદળોમાં ક્યાંક જરાક ગાબડું પડે તો થોડો તડકો ક્યાંક ઢોળાય. આ ઝૂંપડાવાસીઓ દોડીને એ ઢોળાતા તડકા નીચે ઊભા રહે, ધૂજતા. વળી ગાબડું પુરાઈ જાય. ક્યાંક બીજે ગાબડું પડતાં દૂર થોડો તડકો ઢળી જાય. થથરતો-ધૂજતો સમુદાય દોટ મૂકીને ઉપરથી પડતા તડકાના ફુવારા નીચે ઊભા રહે. એવું ચાલ્યા કરે. વિટ્ટોરિયો દ સિકાની ૧૯૫૧માં ઊતરેલી એ ફિલ્મનું નામ : મિરેકલ ઇન મિલાન.

ચેખોવ અને સત્યજિતની તુલના મનમાં ચાલી રહી છે. ‘પથેર પાંચાલી’માં દરિદ્ર બ્રાહ્મણકુટુંબ ગામડાનું ઘર બંધ કરીને ઉચાળા ભરે છે, બનારસ જાય છે. ફિલ્મના અંતે સત્યજિતે એ ખાલી પડેલા ઘરમાં એક સાપને પ્રવેશતો બતાવ્યો છે. જ્યાં સાપ વસતો હોય ત્યાં જમીનમાં ધન દટાયેલું હોવાની લોકમાન્યતા છે. ‘પથેર પાંચાલી’ના આ અંતિમ દશ્યની સાથે મને ચેખોવની એક વાર્તા યાદ આવી જાય છે. કોઈ ખંડેર જેવા મકાનમાં વર્ષોથી દરિદ્ર કુટુંબ વસે છે. ભૂખથી ઘસાઈને ક્ષીણ થઈ ગયેલા કુટુંબને આ જગ્યા છોડવી પડે છે. આ જગ્યા ખરીદીને નવું મકાન કોઈ ધનપતિ બાંધે છે. મકાન પાડીને પાયા ખોદાય છે ત્યારે જમીનમાંથી ધનથી ભરેલા ચરુ નીકળે છે. દટાયેલી આ સંપત્તિ ઉપર જ દરિદ્રોએ અધભૂખ્યું જીવન પસાર કર્યું હતું. આ ટિપિકલ ચેખોવિયન જક્સ્ટાપોઝિશન છે.

ઈશુની આંખ જેવા સૂર્યને પોષની શીતલ સવારે, મેઈક અપના લપેડાવાળી કોઈ પ્રોસ્ટિટ્યૂટના ચહેરાને સ્પર્શ તો જોયો છે અને ગંગાતટે પાણી ભરવા જનારી કન્યાના ઘડા પર સાંજના થાકેલા સૂર્યને બેઠેલો પણ જોયો છે. ઈં ઈં કમિંગ્ઝે ‘અનસિવિલાઈઝ્ડ’ (અસંસ્કૃત) કહ્યો છે, સૂર્યને – જે સદ્ અને અસદ્ પર સમાનતાથી પ્રકાશે છે. આ અમેરિકન કવિએ સૂર્ય માટે કહ્યું છે : ‘હી ઈઝ ઍન આર્ટિસ્ટ.’ સૂર્યને સદ્-અસદ્નો કોઈ ભેદ નથી. કળાકારને પણ આવો કોઈ ભેદ નથી. ‘પથેર પાંચાલી’માં દુર્ગા ફળ ચોરી લાવીને બ્યાશી વર્ષનાં ઘરડાં ફોઈ ઈન્દિરાને આપે છે ત્યારે એ વૃદ્ધાની આંખોમાં શિશુસહજ અદ્ભુત ચમક સત્યજિતે બતાવી છે. ઈશુની આંખ જેવા સૂર્યની ચમક સહુ ઉત્તમ કલાકારોની દષ્ટિમાં અનુભવાય છે.

બેઠો છું તો ઘરમાં પલંગ પર; પણ હેમંત-શિશરના તડકામાં નહાતાં કાંચનારનાં ફૂલો દેખાય છે મનોચક્ષુ સમક્ષ આ ક્ષણે, તો તરત બીજી ક્ષણે પ્રિયકાંત મણિયારની પંક્તિઓ સાંભળે છે કાન.

‘શ્રાવણની સાંજનો તડકો ઢોળાયો મારા ચોકમાં’

ચોકમાં ઢોળાયેલો આ તડકો કેવો લાગે છે?

‘જાણે હેમનો સોહાયો હાર ગવરી તે ગાયની ડોકમાં’

ગવરી ગાયની ડોકમાં શોભતા સુવર્ણના હાર જેવો તડકો જોઉં – ન જોઉં ત્યાં ‘શાકુંતલ’ના ચોથા અંકમાંના શિષ્યની આંખે પ્રાતઃકાલના સૂર્યને બોરડી પરના ઝાકળના ટીપામાં જોઈ રહું છું. પ્રાતઃકાલના સૂર્યપ્રકાશથી બોરડી પરના તુષારકણ રંજિત (રક્તિમ) થયા છે તેને શિષ્ય વર્ણવે છે. કેવડાનાં વન તો જોયાં નથી, પણ કિશોરવયથી કેવડાની ફણસ પર વાયેલાં વ્હાણલાં(સવાર)ની ચાક્ષુષ કલ્પના કરતો આવ્યો છું.

સૂરજ ઊગ્યો કેવડિયાની ફણસે

કે વ્હાણલાં ભલાં વાયાં...

ઝાલાવાડની ધરતી પર ભરબપોરે વગડામાં સૂર્યસ્નાન કરતાં અસંખ્ય પીળાં ફૂલો જોયાં છે આવળનાં અને –

પણ અટકું. તડકાના સૂત્રમાં પરોવાયેલી સ્મૃતિઓ વિષે લખવા બેસીશ તો અંત જ નહીં આવે.

પેસ્તનજી પારડીવાલા

ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

હું પેસ્તનજી પારડીવાલા

આસમાન અને જમીનની વચ્ચે, ઉંચે,

આ ગોળાકાર દોખમાના એક ઢાંચામાં

મને લોખંડની લાશગાડીમાં લાવીને

ચાર જણા મૂકી ગયા.

નાગો આ જગતમાં આવેલો, તે મને પાછો નાગો મૂકી

એ લોકો પાછા ગયેલા.

આતશ પવિત્ર, આતશને સોંપાય નહીં;

જમીન પવિત્ર, જમીનમાં દટાય નહીં;

હવા પવિત્ર, હવાને બગાડાય નહીં;

એમાં, છેલ્લા એક દોઢ વર્ષથી હું સડું છું,

કોવાઉં છું, દિવસરાત બદતર બદબોથી ઘેરાઉં છું...

એમ હતું કે

ગીધોનાં ટોળાં આવશે,

એમની મોટી અણિયાળી ચાંચો મારીને

મારી બોટી બોટીની જ્યાંફત ઉડાવીને

જોતજોતામાં મારો નિકાલ કરી નાખશે,

ને હું કુદરતમાં પાછો ફરીશ.

Pastanji Pardiwala

Tr. Chandrakant Topiwala

I am Pastanji Pardiwala.

Between the sky and the earth

on the height

in this slot of a circular Dokhma

They four brought me on a iron bier

and left me here.

The naked I came in this world, so they left me

naked again and returned.

The fire is sacred, so not to be given to the fire;

The earth is sacred, so not to be buried in the ground;

The air is sacred, so not to be poisoned the air;

And so I am here since one or one & half year

decaying and surrounded by dirtiest odour.

I was under the impression

That the flocks of Vulturs would come

and with their long and sharp beaks

they would pluck the flesh and would make

carnival out of me, and within no time

they would consume me and I would return

to the nature again.

પણ અહીં તો

કોક જ દહાડો રડ્યુંખડ્યું માયકાંગલું
લબડતી પાંખે કોઈ ગીધ આ બાજુ ફરકે છે,
જરાક ચાંચ મારે છે, જરાક ચૂંથે છે,
ને ચાલ્યું જાય છે.
હું એમનો એમ સડ્યા કરું છું.

ઓ ખોદાયજી, ક્યાં ગયાં ગીધોનાં ટોળાં?
લાગે છે, એમને તો છુટ્ટી મળી ગઈ છે
પણ મારી છુટ્ટીનું શું?

જરથુષ્ટ્રની જેમ, લાવ હવે તો અહુર મઝદાને જ પૂછું :
ક્યાં ગયાં ગીધોનાં ટોળાં? ક્યાં ગયાં?
મારાં ખરાબ શબ્દો, ખરાબ વિચારો અને ખરાબ કામોને
નજરઅંદાજ કરી મને માફ કરી દે,
ને અહીં મોકલ ગીધોનાં ટોળાં!

[નવનીત સમર્પણ, મે ૨૦૧૮]

But here,

by accident, a feeble Vulture comes wondering
with its drooping wings, just pecks with the beak
a little and goes away.

I am left always decaying.

O God! where are the flocks of Vultures?

It seems, they all are redeemed,

But what about my redemption?

Like Zarathustra, let me ask Ahur Mazda:

where are the flocks of Vultures? where are they?

Ignore my bad words, my bad thoughts and

my bad deeds,

and forgive me.

and send the flocks of Vultures.

[નવનીત સમર્પણ, જૂન ૨૦૧૮]

મુવી કેમેરાની નજર

વાર્તા

રાજેન્દ્ર થડેસર

વૃદ્ધ માળીનો શ્વાસ થંભી ગયો. બગીચામાં ઘાસ કાપવાની ગાડી રોકીને એણે આરસપહાણના દાદર તરફ નજર ખેંચી રાખી. રોજની જેમ આજે પણ પેલી બાઈએ શેઠના બાબાને ટામેટા વડે રમાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ બાળકે ગુસ્સામાં આવીને ટામેટાનો ઘા કરી દીધો – એ દેખાયું.

આ અવસરની આતુરતાથી રાહ જોઈ રહેલાં કામવાળી બાઈનાં બંને છોકરડાં આરસપહાણના દાદર તરફ દોડ્યાં... ધોળા દૂધ દાદર પરથી લાલ ટામેટું રગડતું... રગડતું... નીચે આવી રહ્યું હતું...

છેલ્લા પગથિયા પર આવીને ટામેટું અટક્યું, પણ ફૂટ્યું નહીં એટલે કામવાળીનાં બંને છોકરાં દોડતાંદોડતાં અધવચ અચકાઈને થંભી ગયેલાં દેખાયાં.

બાળકને રોજ ટામેટા વડે રમાડતી બાઈ ભોંયતળિયે આવી. ટામેટાને વણફૂટ્યું જોઈ પાછું ઉપર લઈ ગઈ.

વૃદ્ધ માળીએ ઘાસ કાપવાની ગાડી આગળ ચલાવી. કામવાળીનાં છોકરાંઓ પાછાં પોતાની પતરાંની ઓરડીમાં ચાલ્યાં ગયાં.

બાગના બીજા છેડે પહોંચ્યા પછી માળીએ આ છોકરાંઓની ઓરડી તરફ નજર કરી. બંને છોકરાં ફરી દાદરના ઉપલા છેડે નજર ઠેરવી ટામેટાની પરિસ્થિતિ ઉપર જાપ્તો રાખતાં દેખાયાં.

અચાનક પેલા શ્રીમંત બાળકનું રુદન સંભળાયું. માળીનું મોઢું મલક્યું : બાળકે ટામેટાનો ઘા કર્યો હોય તો સારું... આરસપહાણના દાદરના ઉપલા છેડે જોઈ શકાય એવા ‘એંગલ’ પર આવીને માળીએ ઘાસ કાપવાની ગાડી થંભાવી, જોયું : શ્રીમંત બાળક તોફાને ચડ્યું હતું. એને રમાડવાવાળી બાઈ વારંવાર એના હાથમાં ટામેટું પકડાવતી હતી, પણ બાળક કટાણું મોં કરી ટામેટાને ફેંકી દેતું હતું.

માળીએ પેલાં છોકરાંઓની ઓરડી તરફ જોયું. બંને છોકરાં ઓરડીના જાળિયામાં ઊભાં રહી એકબીજાને કોણીથી હડસેલા મારી ટામેટાની પરિસ્થિતિ અંગે સુમાહિતગાર રહેવાની મથામણ કરતાં દેખાયાં,

પતરાંની ઓરડીના જાળિયામાંથી ટામેટું સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. છોકરાંઓએ વધુ ઝીણી નજર કરી. ટામેટા પર કરચલીઓ પડી ગઈ હતી. તે હવે વધુ દબાયું હોય એમ લાગતું હતું. નાના છોકરાએ મોટા છોકરા સામે ચિંતાપૂર્વક જોયું. પણ મોટાની નજર ટામેટાની નાજુક થઈ રહેલી હાલત પર ફરતી હતી : ટામેટું નીચે આવ્યા પહેલાં... ત્યાં ને ત્યાં જ તૂટી જશે તો?

અંદર, પતરાંની ઓરડીમાં બાંધેલા ઘોડિયામાં છોકરું રડવાનો અવાજ સંભળાયો.

જાળિયામાં ઊભેલાં બંને છોકરાંએ અણગમાથી સિસકારા કર્યા. ઘોડિયા તરફ ડોક મરડી.

માળી આ ઓરડી પાસે આવ્યો ત્યારે નાનો છોકરો ઘોડિયું હીંચોળતો હતો ને મોટો પહોળો થઈને જાળિયામાં છવાઈ ગયો હતો. એણે બીજા છોકરાને ઊભા રહેવાની જગ્યા દબાવી દીધી હતી.

માળીએ નાના છોકરા સામે જોઈ કહ્યું : ‘ટમાટર નીચે આવેગા ઓર (ધીમા સ્વરે) ટૂટ જાયેગા તો મૈં એકદમ ખબર કરુંગા...

જાળિયામાં છવાઈને ઊભેલા મોટા છોકરાએ આ સાંભળ્યું. એણે માળી સામે તીખી નજરે જોયું. માળીએ એને પણ કહ્યું : ‘તુજે ભી ખબર કરુંગા – અગર ટૂટ જાયેગા તો. ટમાટરકા મામલા હૈ. ઢીલા બહુત પડ ગયા હૈ.’

મોટો છોકરો માળીની વાત સાંભળી સહેજ ઢીલો પડી ગયો. પછી કચવાયો. પછી સહેજ ધુંધવાયો. ધુંધવાયા પછી તરત થોડું ડર્યો. છેવટે સમસમીને પાછો નરમ પડી ગયો. આ નરમાશ પછી તરત એણે નાનાને પૂછ્યું : ‘હું હીંચકો નાખું?’

માળીએ દૂરથી જોયું તો મોટો છોકરો જાળિયામાંથી સંકેલાઈને નાના છોકરાની અડોઅડ જઈ ઊભો રહેતો દેખાયો. નાનાએ જે હાથમાં ઘોડિયાની દોરી પકડી હતી એ હાથ પર મોટાએ પોતાનો હાથ મૂક્યો.

બંને છોકરાની આંખો ભીની થઈને તગતગતી દેખાઈ. ‘હમણાં બા આવશે...’ એવું કંઈક એક છોકરો બોલ્યો.

એવામાં રોજના જેવી હોઠની સીટી સંભળાઈ. બંને છોકરાંએ જાળિયામાંથી જોયું : કોટ-પેન્ટ પહેરેલો એક કિશોર એક પાર્કું ટામેટું ઉછાળતો ઉછાળતો આરસપહાણના દાદર પરથી નીચે ઊતરી રહેલો દેખાયો.

માળીએ છોડને પાણી પાતાં પાતાં જોયું તો કામવાળીનાં બંને છોકરાં દબાતે પગલે ઓરડીની બહાર નીકળી રહ્યાં હતાં.

ટામેટું ઉછાળતો પેલો કિશોર દાદર ઊતરીને સામેથી પસાર થયો કે તરત આ બંને છોકરાં એની પાછળ પાછળ ધીમે પગલે ચાલવા લાગ્યાં. નાનો છોકરો મનમાં ગડ બેસાડવા લાગ્યો : આ ભાઈ અમારાં કરતાં તો ક્યાંય મોટા છે... ટામેટું ઉછાળે છે... આમ

તો – એ બીજું ટમેટું લાગે છે. આ ભાઈ ટમેટું ખાશે તો નહીં... પાસે પણ નહીં રાખે. ટમેટાને લહેરથી ઉછાળે છે – પણ એમ કરવામાં એમને ઝાઝો વખત મઝા નહીં આવે. ક્યારના એ ટમેટું ઉછાળે છે એટલે હમણાં જ મઝા આવતી બંધ થઈ જાશે... પછી... કાંઈ પેલા નાના બાબલાને ટમેટું નહીં આપી દે કેમ કે બાબલા પાસે તો એક ટમેટું છે. રમવા એક જ ટમેટું હોય. ખાવું હોય તો – પણ તો તો એ બાબલાએ પોતાનું ટમેટું ખાધું હોત.... પણ એ બાબતો કોઈ દિવસ ટમેટું ખાતો નથી...

અચાનક બંને છોકરાં વિચારતંદ્રામાંથી જાગ્યાં હોય તેમ હાંફળાંફાંફળાં એકબીજા સામે દોડ્યાં. આસપાસ જોયું તો પેલો ટમેટાવાળો કિશોર ક્યાંય નહોતો. કંપાઉન્ડમાં પાણી છાંટ્યું હતું એટલે કિશોરનાં પગલાં કળાયાં : અક્કેક પગલું જાણે ચાલતું ચાલતું આરસપહાણના દાદર તરફ જઈ રહ્યું હતું. બંને છોકરાંની નજર પણ એ પગલાંની પાછળ પાછળ સરકવા લાગી...

એકાએક બંને ચમક્યાં. દોડ્યાં...

માળીનો શ્વાસ થંભી ગયો. એણે જોયું તો આરસપહાણના દાદર પરથી લાલ ટમેટું ગબડતું ગબડતું નીચે આવી રહ્યું હતું...

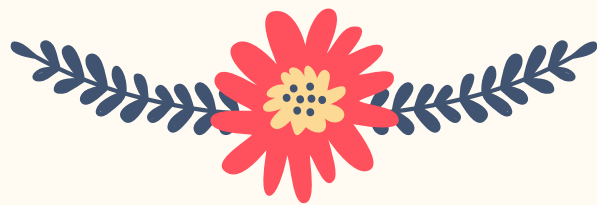
આવી રહેલું ટમેટું અને દોડી રહેલાં બે છોકરાંની વચ્ચે માળીની નજર ભીંસાઈને ચપટ થઈ ગઈ.

ટમેટું છેલ્લા પગથિયા પર આવ્યું ત્યારે એની આંખો બીડાઈ ગઈ.

પળેક રહીને માળીએ આંખો ખોલી ત્યારે પેલા બાળકને રોજ ટમેટા વડે રમાડાતી બાઈ દાદરનાં પગથિયાં ઊતરતી હતી – ને પેલાં છોકરાં ટમેટાથી થોડે દૂર ખંચકાઈને ઊંચા શ્વાસે ઊભા રહી ગયાં હતાં.

એ બાઈ નીચે આવી એટલે નાના છોકરાએ ટમેટાને ઊંચક્યું, અને એ ફૂટી ન જાય એમ પોચા હાથે પકડી પેલી બાઈના હાથમાં મૂકતાં બોલ્યો : ‘હજી ફૂટ્યું નથી. રમાય એવું છે.’

[નવી વાર્તા, સંપાદક રાધેશ્યામ શર્મા, ૧૯૭૫]

ચંદ્ર પરની ચપટી ધૂળ પણ મોંઘી પડે!

હાસ્ય

વિનોદ ભટ્ટ

જ્યોતીન્દ્ર દવે અને બકુલ ત્રિપાઠી પછીના ગુજરાતીના ઉત્તમ હાસ્યકાર વિનોદ જશવંતલાલ ભટ્ટ(૧૯.૧.૧૯૩૮ – ૨૩.૫.૨૦૧૮) આપણા એક સહજસ્ફૂર્ત હાસ્યકાર હતા. વર્તમાનપત્રો અને સામયિકોમાં સતત લખતા રહેલા વિનોદભાઈએ ૫૦ ઉપરાંત પુસ્તકો લખેલાં એમાં હાસ્યનિબંધો, લેખો, ચરિત્રો, સંપાદનોનો સમાવેશ થાય છે. હાસ્યકાર ઉપરાંત એ હાસ્ય-વિચારક પણ હતા.

૧૯૬૯ની વીસમી જુલાઈએ નીલ આર્મસ્ટ્રોંગે ચંદ્ર પર પગ મૂક્યો ત્યારે અમે અમારાં ધાબામાં સૂતાં સૂતાં ચંદ્ર સામે તાકી રહ્યા હતા – એ તપાસવા કે ચંદ્ર પર કોઈ માણસ ચાલતો દેખાય છે? એક સજ્જન એ વખતે કહેતા હતા કે સારું છે કે આજે સુદ બીજ છે, બાકી એ લોકો અમાસના દિવસે જશે તો તેમને મુસીબત થશે, ચંદ્ર જડશે જ નહીં... ખરેખર તો તેમણે પૂનમની રાતે જ ત્યાં ઉતરવું જોઈએ – બધું બરાબર જોઈ તો શકાય!

અમેરિકી સમય પ્રમાણે રાત્રે દસ ને ઓગણચાલીસ મિનિટે આર્મસ્ટ્રોંગે ચંદ્ર પર પહેલાં પોતાનો ડાબો પગ મૂક્યો હતો ત્યારે ચંદ્ર પર દિવસ હતો. ત્યાંનો એક દિવસ આપણા ચૌદ દિવસ જેવડો મોટો છે – આનો અર્થ એવો થાય કે ત્યાં જો માણસો વસવાટ કરે ને સરકારી કચેરીઓ સ્થપાય તો કર્મચારીઓનો પગાર દર બે દિવસે કરવો પડે. આપણા ફેબ્રુઆરી મહિનાની જેમ ત્યાં અઠ્ઠાવીસ દિવસનો મહિનો ગણાય. લેણદાર પાસેથી બે દિવસના વાયદે લીધેલ પૈસા અહીં અઠ્ઠાવીસ દિવસ સુધી વાપરી શકાય.

આમ તો અહીંથી (એટલે કે અમેરિકાથી) ત્રણ વિજ્ઞાનીઓ ચંદ્ર પર ગયેલા, પણ ચંદ્ર પર પગ મૂકવાનું સદ્ભાગ્ય તો નીલ આર્મસ્ટ્રોંગ અને એડ્વિન એલ્ડ્રીનને જ મળ્યું. સાથે હોવા છતાં માઈકલ કોલિન્સના ભાગ્યમાં તો યાનમાં બેસીને ‘બોર’ થવાનું આવ્યું. લાવ, જરા બહાર નીકળીને પગ છૂટો કરી આવીએ કે આસપાસ કોઈ પાનનો ગલ્લો હોય તો એકસોવીસનો માવો (કિમામ જ્યાદા) ખાઈ આવીએ એવું મન તે ન કરી શક્યો – આનું નામ નસીબ! ચંદ્ર પર હોવા છતાં એના પર પગ કે માથું ટેકવવાની ખુશનસીબી તેને ન મળી. આર્મસ્ટ્રોંગ જ્યારે ૧૮-૨૦ વર્ષનો હશે ત્યારે તેની કુંડળી કે હથેળી જોઈને જ્યોતિષીએ તેને કહ્યું હોત કે તારો ચંદ્ર અતિ બળવાન છે, એક દિવસ એવો આવશે જ્યારે તું સાક્ષાત્ ચંદ્રને મળી શકીશ, તો આર્મસ્ટ્રોંગે એને ગપ્પું માની મજાક ઉડાવી હોત, પણ હવે તે જ્યોતિષીઓને પૂછતો હશે કે જુઓ ને, મારે મંગળગમનનો યોગ છે કે નહીં?

ચંદ્રયાન ‘ઈગલ’માંથી બહાર નીકળવા અગાઉ બારણું ખોલવા આર્મસ્ટ્રોંગ તૈયાર થયો ત્યાર પહેલાં તેણે બહાર જવાનો પોશાક પહેરી લીધો

હતો – ભલે આપણને કોઈ ઓળખે – ન ઓળખે પણ કપડાં તો વ્યવસ્થિત પહેરવાં જોઈએને! સવાલ પૃથ્વીની આબરૂનો હતો. કાશ્મીરમાં હિમવર્ષા વખતે આપણે જેમ શરીરને ગરમ કપડાં-ધાબળા વગેરેથી ઢાંકી દઈએ છીએ એ રીતે તેણે સમદબાણનો પોશાક પહેરીને શરીરને મનપ્રૂફ બનાવી દીધું હતું.

કહેવાય છે કે ચન્દ્ર પર ઓક્સિજનનું નામ નથી. ચન્દ્ર પર હવા પણ નથી (ત્યાં પતંગ ચડાવી શકાય નહીં). એટલે વાતાવરણના યોગ્ય દબાણ વિના અને પ્રાણવાયુ વગર ચન્દ્ર પર માણસ તરત જ ગુજરી જાય. આપણે મરવા માટે ડોક્ટરની મદદ લેવી પડે છે – ત્યાં એવી જરૂર ન પડે, એમ જ ઊંકલી જવાય.

ચન્દ્ર પર ગરમી તેમજ ઠંડી અસહ્ય છે – એ.સી. આઈસક્રીમ ને બરફનો ધંધો ધમધોકાર ચાલી શકે, ગરમ કપડાંનો પણ. ના છત્રી, રેઈનકોટના ધંધાવાળા ભૂખે મરે.

આર્મસ્ટ્રોંગે ‘ઇગલ’નો દરવાજો ધીમેથી ખોલ્યો હતો – દરવાજો ખોલવા અગાઉ ‘કી હોલ’માંથી જોયું પણ હશે કે બહાર પેલી રેંટિયો કાંતતી ડોસી તો નથી ઊભી ને! દરવાજો ખોલીને તે સીડીનાં પગથિયાં ઉતરી ચન્દ્ર પર પગ મૂકવા જતો હતો ત્યારે આર્મસ્ટ્રોંગ ખૂબ જ રોમાંચિત થઈ ગયો હતો, તેના હૃદયના ધબકારા ત્રણગણા વધી ગયા હતા. અમારા જેવો પોચા દિલનો હોત તો ઉત્સાહના અતિરેકમાં હાર્ટએટેકથી ત્યાં જ ઢળી પડત. પણ તેના આર્મ જ નહીં, તેનું હાર્ટ પણ સ્ટ્રોંગ હોવાને કારણે તેણે મક્કમતાથી ચન્દ્ર પર પગ મૂક્યો. ચન્દ્ર પર આર્મસ્ટ્રોંગ પોતાના પગ પર જ ઊભો રહી શક્યો છે, જમીનમાં ઊતરી ગયો નથી એ જોયા-જાણ્યા પછી એલ્ડ્રીને હિંમતપૂર્વક ચન્દ્ર પર ઝૂકાવ્યું.

આર્મસ્ટ્રોંગ અહીંથી કેમેરો લઈ ગયો હતો, પણ ફોટા પાડતાં પહેલાં ત્યાં તે કોઈને ‘સ્માઈલ પ્લીઝ’ કહી શક્યો નહોતો. ચન્દ્ર પરથી તેને એફિલ ટાવર કે તાજમહાલ દેખાયા નહોતા. હા, ચીનની દીવાલ જોઈ શકેલો. આયરિશ નાટ્યકાર જ્યોર્જ બર્નાર્ડ શૉએ ચીનની દીવાલ પ્લેનમાં ઊડીને જોઈ હતી. પત્રકારોએ તેને પૂછ્યું હતું કે ચીનની દીવાલ તમને કેવી લાગી? – ત્યારે તેણે કહેલું કે દીવાલ જેવી લાગે એવી આ દીવાલ લાગી હતી, એમાં બીજું શું લાગે! – અમારા જેવો દોઢ ડાહ્યો ત્યાં હાજર હોત તો શૉને પૂછત કે પેલી કહેવત પ્રમાણે ચીનની દીવાલને કાન હતા?

પૃથ્વી કરતાં ચન્દ્ર પર છઠ્ઠા ભાગનું જ ગુરુત્વાકર્ષણ છે, આ કારણે આર્મસ્ટ્રોંગનું વજન પણ પૃથ્વીના મુકાબલે છઠ્ઠા ભાગનું થઈ ગયું હતું. આ હિસાબે ચન્દ્ર પર ગધેડા ફાવી જવાના. અહીંના કરતાં ત્યાં તે વધુ માટી પોતાની પીઠ પર ઉઠાવી શકશે. મજૂરી પણ વધુ પામશે. જોકે એ તેના માલિક લઈ લેશે... શોષણ તો ચન્દ્ર પર પણ થવાનું.

ચન્દ્ર પરથી આર્મસ્ટ્રોંગે વોટરગેટ કૌભાંડ ફ્રેઈમ પ્રેસિડેન્ટ નિકસન સાથે વાત કરી હતી. કહેવાય છે કે તેણે પોતાના ઇન્કમટેક્સના વકીલ માટે પણ એક સંદેશો મોકલ્યો હતો કે મારો ટેક્સ ભરવાની આજે છેલ્લી તારીખ છે, ભરાવી દેજો. ચન્દ્ર પર બેઠાં બેઠાં તેને પોતાના ઇન્કમટેક્સની ચિંતા થતી હતી. (મૂરખ માણસ!)

પૃથ્વીવાસીઓને સંબોધીને તેણે કહ્યું હતું કે, માણસ માટે આ એક વામન પગલું છે, પણ માનવજાત માટે આ વિરાટ છલાંગ છે.

જોકે આ વાક્ય તે અંગ્રેજીમાં બોલ્યો હતો ને આપણી યુનિવર્સિટીનો વિદ્યાર્થી નહીં હોવા છતાં અંગ્રેજીમાં બોલતી વખતે તેણે વ્યાકરણમાં છબરડો વાળ્યો હતો, ખોટું અંગ્રેજી બોલ્યો હતો. ચન્દ્ર વિશે તેણે કહ્યું હતું –

‘ચન્દ્રની સપાટી સરસ છે અને તે પાઉડર જેવી ધૂળવાળી છે. મારા જોડા પર હું ચન્દ્રની ધૂળને ઊંચકી શકું છું, ચન્દ્રની ધૂળ મારા જોડાને પાતળા પડ રૂપે ચોટે છે. ચન્દ્રની ધૂળમાં મારા પગ ઈંચના આઠમા ભાગ જેટલા ઊંડા ઊતરે છે અને ધૂળમાં પડેલાં મારાં પગલાં પણ હું

બહુ જ સ્પષ્ટપણે જોઈ શકું છું...’ આર્મસ્ટ્રોંગનાં પગલાં ચન્દ્ર પર લાખો વર્ષ સુધી જળવાઈ રહેશે – તેણે જે કંપનીના બૂટ પહેરેલા એ બૂટ બનાવતી કંપની પોતાની જાહેરાતમાં લખી શકે : ‘અમારા બૂટનું આયુષ્ય લાખો વર્ષનું છે...’

પતિ બહારગામથી આવે ત્યારે તેની પત્ની રિવાજ મુજબ પૂછતી હોય છે કે મારા માટે શું લઈ આવ્યા? – એ રીતે ચન્દ્ર પરથી પાછા ફરેલા આર્મસ્ટ્રોંગની સ્ત્રીએ પણ તેને પૂછ્યું હશે કે ૩,૬૫,૧૮૨ કિલોમીટર ફરી આવ્યા, ત્યાંથી મારા માટે શું લઈ આવ્યા? ‘ધૂળ.’ આર્મસ્ટ્રોંગે હસીને જવાબ દીધો હશે ત્યારે ખીજમાં તે સ્ત્રી બોલી હશે : ‘આ તો પાઉડર જેવી ઝીણી માટી છે, આનાથી તો વાસણ પણ ન મંજાય.’

એ સ્ત્રી સામે દયાથી જોતાં જ વિચારતો હશે કે આને બાપડીને ક્યાં ખબર છે કે અડતાલીસ રતલ માટીનાં ઢેફાં ઊંચકી લાવવાનો ખર્ચ ૩૮,૪૦૦ કરોડ ડોલર થયો છે – આમાંની ચપટી ધૂળ કેટલાની થાય? જોકે આર્મસ્ટ્રોંગે ચન્દ્ર વિશે બહુ વાતો નથી કરી. આ અંગે તે કોઈને ઇન્ટર્વ્યૂ આપતો નથી – ચન્દ્ર પર તે પોતાનો અબાધિત અધિકાર ભોગવવા માગતો હોય એમ બને.

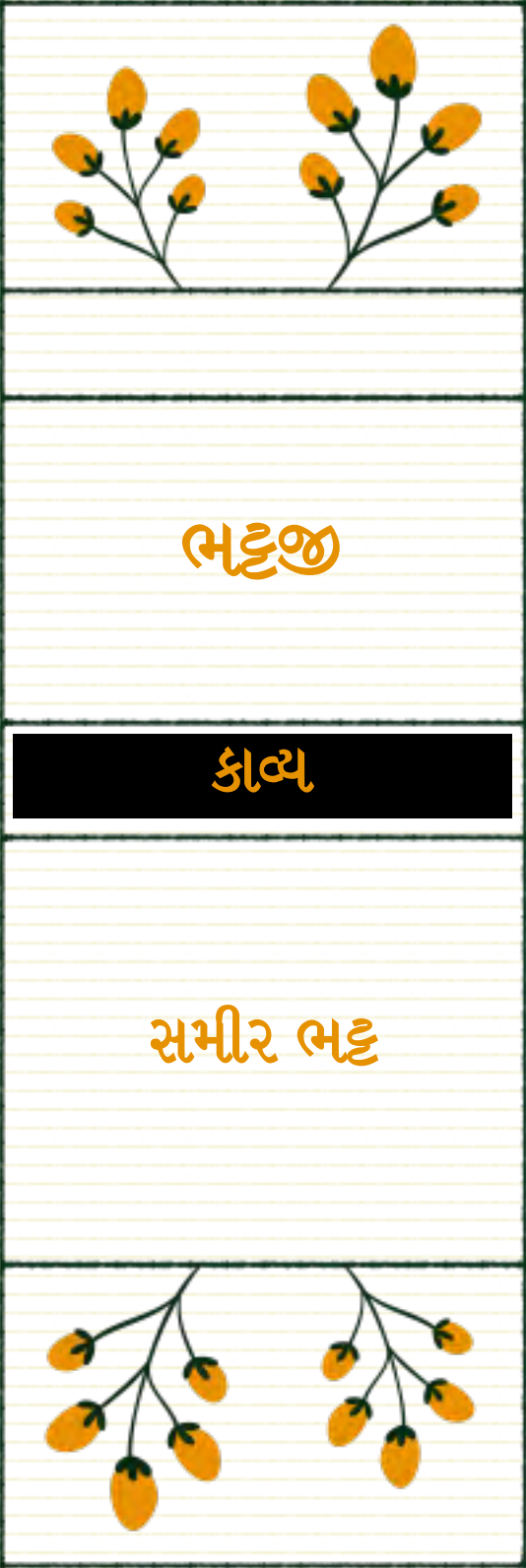
પણ બાકીના બે યાત્રીઓને ચન્દ્ર બરાબરનો ચડી ગયેલો. એક માનસિક રીતે ચન્દ્ર પર રહેવા ઇચ્છતો હોય તેમ દારૂની લતે ચડી ગયેલો ને બીજાએ ત્રણ વખત લગ્ન કર્યાં છે. ચન્દ્ર પર જઈ આવેલ યાત્રીઓ હજી જીવે છે, આ પરથી એવા તારણ પર આવવાનું કોઈને મન થાય કે ચન્દ્ર પર જવાથી આયુષ્ય વધે છે – ને લોકોનો ચન્દ્રપ્રેમ વધી પણ જાય...

ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ મહમ્મદ તઘલખ ચન્દ્રના ગાઢ પ્રેમમાં હતો. પોતાના ફેમિલી હિસ્ટોરિયન ઇબ્તે બતૂતાને મહમ્મદ કહેતો : ‘ઈબ્ન, મારે ચાંદ જોઈએ છે...’

ચન્દ્રને પાગલપણા સાથે સીધો સંબંધ છે એમ કહેવાય છે.

૧.

હવા સ્થિર છે

સમય દબાતા પગલે

શહેરસોંસરો નીકળી જવા મથે છે.

ફડકો પડી ગયો છે દસે દિશામાં...

કેમ કે

શહેરની વચ્ચોવચ પસાર થતાં

પહોળા રસ્તાની ફૂટપાથ પર પાથરણું પાથરીને બેઠેલા ભટ્ટજીએ

આજે જુદા જ કારણસર

ખોલી નાખ્યું છે ટીપણું.

૨.

જો કે, લાગે છે કે આજ સવારથી જ ગરબડ થઈ.

રોજ તો મોંસૂઝામાંથી ઊઠી શ્લોક ગણગણતાં પરવારે.

ભીંતે લટકાવેલા અરીસામાં

એકાગ્ર થઈને તાણે

ઘાટીલું તિલક.

પછી

અરીસો અને ભટ્ટજી

સરોવરમાં અધખૂલી પોયણી અને પવનની
લહેરખીની જુગલબંધી સમું
ઝૂલી લે થોડી ક્ષણો...
પણ,
આજે વાત જુદી છે...

૩.

આમ તો દરરોજ એવું થતું કે
ભટ્ટજી સવારે આવે.
બેસે.
ટીપણું અને પાટી પેટી પર ગોઠવે.
બાજુમાં બેસેલા હકીમ સાથે થોડી વાતો કરે
બપોર સુધીમાં તો
આવી જ ચડે
કળિના પ્રભાવે વલવલતી કોઈ વૈદર્ભી
કે
વ્યાકુળ નળ.
ભટ્ટજી પાટી પર દોરે કુંડળી.
ખોલે ટીપણું.
લબરક લબરક અળસિયા જેવા
નવેય ગ્રહો ભટ્ટજીના ઇશારે ગોઠવાય
પહેલે રાહુ, સાતમે કેતુ આવે
ને ભટ્ટજીની આંખ
વીજળીના ચમકારે મોતી પરોવવા સજજ...
એક પછી એક ગ્રહને ટપારીટપારી ગોઠવે
અનુકૂળ જગાએ.

સાંજ પડે શહેર હાંફે.
હાંફતા શહેરસોંસરા ભટ્ટજી
માળી પાસેથી મોગરાની વેણી લેતાંક પહોંચે ઘરે.
આજે વાત કંઈક જુદી છે.
નથી સામે વલવલતી વૈદર્ભી કે વ્યાકુળ નળ
તોય ભટ્ટજી
ખોલી બેઠા છે ટીપણું...

૪.

મૂળ વાત જાણે એમ છે
કે
જ્ઞાન નથી જ ગમતું
છતાં કહ્યું નથી પત્નીએ,
છોકરાં ડાહ્યાં છે
રોતાં નથી કે નથી માગતાં અન્ન
પણ...
આજે સવારે અરીસામાં
સ્હેજ તિરાડ દેખાઈ
ને એક પળ ચહેરો
વેરાતો લાગ્યો
ને ધૂજતું લાગ્યું આખું ઘર...
કઈ હશે એ પળ?
આ જ? કે આવનાર?
અગાઉથી એ પળની ભાવ કેમ ન મેળવી શકાઈ
ટીપણામાંથી?

ભટ્ટજી જીદે ભરાયા છે
ને બબડતા બબડતા ખોલી બેઠા છે ટીપણું...

૫.
ભટ્ટજીએ આસપાસ જોઈને
ખોલ્યું ટીપણું
એમ હતું કે હમણાં
'યે દરવાજા તોડુંગા'
પણ,
વલવલતી વૈદર્ભી કે વ્યાકુળ નળ માટે
હરખપદ્મડા થઈ પરાણે વહાલા થવા
દોડીદોડીને એક જ ઇશારે સરકીને ગોઠવાઈ
જનારાને
એકબીજા સાથે અંકોડા ભેરવીને
ચસોચસ બાઝી ગયેલા જોયા.
ભટ્ટજીએ કુંડળી ઘૂંટી
ફરીફરીને પાટીમાં
છતાં ગોઠવાયા જ નહીં
કાળ જેવા કાળને પડમાં પેસી ઊથલાવી નાખતા
સરિસૃપો
પોતાના માલિકની એક પળનો ભરમ ઉકેલવા માટે.
પાળીતા વીફરી બેસે ને રિંગમાસ્ટર હેબતાઈ જાય
એમ ભટ્ટજી હેબતાઈ ગયા છે...

૬.
સાંજ ઢળી
ટીપણામાંથી આવતા
અટ્ટહાસ્ય અને તાલીઓના ટપાકા સાંભળતા
ભટ્ટજી ઘરે આવ્યા ભાંગેલા પગે.
ઘર આખું સુમ્મ...
ભટ્ટજી સૂનમૂન બેઠા છે
છતને તાકતા.
ટીપણું ટેબલ પર ફેંકીને.
ત્યાં...

૭.
નાનો છોરો
ભટ્ટજીનો
ત્રણેકનો.
ડગમગતો પહોંચે છે ટીપણા સુધી.
રોજ તો ભટ્ટજી તેને અડવા ન દે
પણ આજે સાવ ઉદાસ આંખે તાકી રહે છે તેની
તરફ.

૮.
હવે?

૯.

છોરો ઉઠાવે છે ટીપણું
 ત્રાંસી આંખે ભટ્ટજી તરફ જોતો.
 નીચે પછાડી,
 બેસી,
 ખોલી નાખે છે ટીપણું
 ખડખડાટ હસતો...
 ટીપણું અવાક...
 થરથરી ઊઠે છે ભયથી...
 અંધારી રાતે ભયથી ભૂલા પડી, ભટકતા,
 ભાંગી પડતા માણસને
 મેઘથી ભારઝલ્લા વાદળ વળગીને મૂંઝવતા હોય
 ને
 કડાકા સાથે વાદળને ચીરી નાખતી વીજળી
 પળવારમાં હડસેલી દે સઘળું
 અને
 માણસની આંખ ચમકી ઊઠે
 તેમ
 ચમકી ઊઠે છે ભટ્ટજીની આંખ...
 ભટ્ટજી મલકી ઊઠે છે.

૧૦.

રાત પડી છે
 ભટ્ટજીના ઘરમાં નહીં.
 ખુરશીમાં બેઠાંબેઠાં ભૂરુંભૂરું મલકતા
 છૂપું છૂપું રસોડામાં જોઈ લેતા ભટ્ટજી
 ખુરશીના હાથા પર દીપચંદી તાલ વગાડી રહ્યા છે.
 સૂનકાર વ્યાપ્યો છે ટીપણામાં...

૧૧.

આખું ઘર દીપચંદીના તાલે સેલ્વારા લઈ રહ્યું છે.
 ભટ્ટજી જાણી ગયા
 કે
 ક્યારેક પળના ભરમ એમ ઉકલે પણ નઈ...
 હાંફ ચડી જાય અંદરની...
 પછી વહારે આવે
 કદાચ બીજી એકાદ પળ...
 એ ન આવે ત્યાં સુધી સાંભળ્યા જ કરવાં પડે
 એકમેકને બાઝી પડેલા
 સરિસૃપોનાં અટ્ટહાસ્ય.

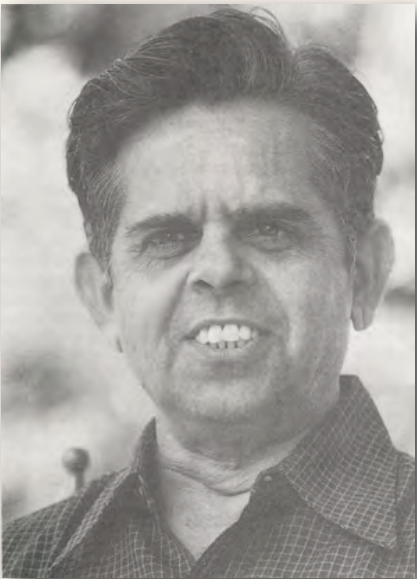
[એતદ્, માર્ચ ૨૦૧૮]

બકુલ ત્રિપાઠી :
હીંચકાનો ઝૂલો હજુ
અટકતો નથી...

સ્મરણરેખ

- રમણ સોની

બકુલભાઈની છેલ્લામાં છેલ્લી મુદ્રા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ તરીકેની. સાહજિકતાને અને વિનોદી માર્મિકતાને એમણે આવા પદની પણ ઉપર રાખ્યાં, હંમેશાં. પરિષદપ્રમુખ તરીકે તે મૈત્રીભર્યા ઉત્સાહથી જ સતત પ્રવર્તતા રહ્યા. કંઈક નવું કરવું હતું, નવી દિશા ભલે પછીથી જડે. ઉમંગપૂર્વક એ બધે ફરી વળવા માગતા હતા – નવોદિત સર્જકો વચ્ચે, શિક્ષકોમાં ને વિદ્યાર્થીઓમાં, બહોળા ચાહક વર્ગમાં પણ. ‘પરિષદના ઉત્કર્ષ અને પ્રસાર માટે હું મારા હસાવવાના કાર્યક્રમો પણ કરીશ.’ એમણે કહેલું. મેં કહેલું, ‘બરાબર બકુલભાઈ, પણ પરિષદનું પહેલું કામ વિદ્યાનું છે, વિદ્યાસંવર્ધન અને વિદ્યાપ્રસારનું.’ એમનો જવાબ હતો : ‘એ ખરું, પણ અંદર વિદ્યાકાર્ય કરીએ, બહાર મૈત્રી, મિત્રતા દ્વારા પરિષદપ્રચાર.’ અસંમતિની સ્થિતિમાં પણ મિત્રતાનો અનુભવ કરાવતા. ૭૮ની વયને પ્રવેશવા ન દેતું તરવરાટ ભર્યું ગુલાબી હાસ્ય, અને એમણે બનાવેલી કોફી પીતાંપીતાં, હીંચકે ઝૂલતાં કરેલી કડક-મીઠી વાતો – એમની સાથેના છેલ્લા મેળાપનું કાયમી બનનારું ચિત્ર છે. પરિષદપ્રમુખ તરીકે પોતે મધ્યસ્થ આદિ બેઠકો કેવી અ-પૂર્વ અને અસરકારક રીતે ચલાવે છે. (કહે, ‘હું મેનેજમેન્ટનો માણસ ખરોને!’) એનો માફકસરનો ગર્વ પણ એ અનુભવતા હતા. હા, હવે કહેવું પડે છે, ‘– હતા’!

પરંતુ બકુલભાઈની પહેલામાં પહેલી ઓળખ – બહુ સ્પષ્ટ રીતે બહાર પણ ઊપસી રહેલી મુદ્રા તે હાસ્યસાહિત્યના એક ‘સદાબહાર’ સર્જકની. હાસ્યલેખો લખતા ગયેલા ને રોજના એક લેખે, ક્યારેક રોજના એકથી વધુ લેખો છાપામાં પ્રસારતા ગયેલા, પંચાવન જેટલાં વર્ષો સુધીની કારકિર્દીમાં. એ બધાનો સરવાળો કરીએ, કે અંદાજીએ તો પણ, ‘ઢગલાબંધ’ કહેવું પડે એટલું બધું એમણે લખ્યું. પરંતુ એ એક વાત. એમણે આ બધાની ગાંસડીઓ બાંધી નહીં – ચોપડીઓ બનાવી નહીં. ચોપડી કરવાની આવી ત્યારે એમણે બહુ કાળજી રાખી, ખરેખર ચુસ્ત ચયન કર્યું – સભાનતાથી, સામયિકોમાં લખેલું એને પુસ્તકમાં અગ્રિમતા આપી. ક્યારેક એક-વિષય-લક્ષ્ય પણ રાખ્યું જેમકે ‘દ્રોણાચાર્યનું સિંહાસન’, તો ક્યારેક સ્વરૂપ-વાનગી-વૈવિધ્ય પણ રાખ્યું જેમકે ‘ગાંધીજીની બકરીના બકરાનો...’ વગેરે. એટલે તે આપણા વ્યાપક હાસ્યલેખક તરીકે જ નહીં, હાસ્યનિબંધકાર રૂપે પણ વિકસ્યા. વર્તમાનપત્રની વ્યાપકતાએ એમને ઘણું સંપડાવ્યું – લોકપ્રિયતા, પ્રતિષ્ઠા અને સર્વમૈત્રી. પણ નિબંધ લખ્યા ત્યારે એમણે વળી ‘મન સાથે મૈત્રી’ પણ કરી. હા, એમનો એવો, ભલે ચર્ચાસ્પદ બને પણ, ભારપૂર્વકનો પ્રેમાગ્રહ હતો કે હાસ્યનિબંધ એ લલિતનિબંધ જ છે. એમાં એમનો

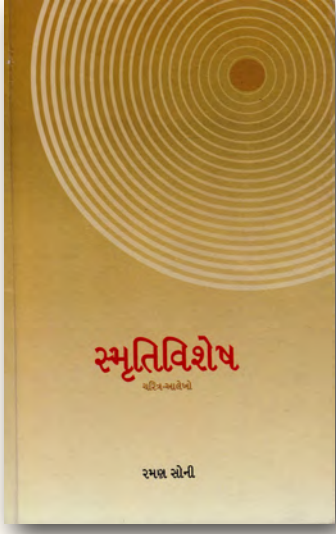
અભિલાષ પણ પ્રગટ થતો હતો. નિબંધને ક્યારેક લલિત કરતાંકરતાં એ ચિંતનમાં પણ સરી પડતા, જરાક ઊંડે ઊતરી જતા. જોજો ‘મન સાથે મૈત્રી’ (સંગ્રહ)નો છેલ્લો, ૫૧મો, આગલા ૫૦થી જુદો પડી આવતો નિબંધ.

હાસ્યનિબંધકાર તરીકેની સર્જકશક્તિ સહજસ્ફૂર્ત વેગવાળી હતી, છાપામાં પણ એવી અજસ્રતાનો અનુભવ તો થતો. વળી સજ્જતા પણ ઘણી. એટલે એમના નિબંધોમાંનું હાસ્ય-આલેખન બહુઆયામી હતું. ઊંચળી આવતી, ક્યારેક ઝરણાની જેમ મને પખાળી જતી નર્મશક્તિ તો સતત વહેતી હતી, ઉપરાંત માર્મિકતાનાં ધાર ને ચમક પણ એવાં સબળ. અલબત્ત, ધાર કરતાં ચમક જ વધારે; કટાક્ષ પણ રક્તરંગી નહીં, ગુલાબી બની રહે. રમણભાઈ નીલકંઠના કટાક્ષ જેવો કાતિલ નહીં. મનુષ્ય-વર્તનની ઝીણીઝીણી ખાસિયતો, જાતભાતનાં લક્ષણો-અપલક્ષણો પકડવાની ઘણી સૂઝ, એટલે પરિસ્થિતિનું કે વ્યક્તિનું વિ-ચિત્રીકરણ કરે ત્યારે એમનો દષ્ટિકોણ જ વિશેષ સ્પૃહણીય બની જાય. બકુલભાઈની હાસ્ય-ભાષાનાં (લેંગ્વેજ ઓફ હ્યુમરનાં) આયામો પણ ઘણાં – કોઈએ સ્વતંત્ર અભ્યાસ કરવા જેવાં. નાગરી મરમાળાપણાથી લઈને બોલચાલની ઘરેળુ વાતચીતની લક્ષણ-વિશિષ્ટતાઓ એમનાં આલેખનોમાં ઝડપાઈ છે. ઝિલાઈ છે. અને નિરૂપણમાં, ઠાવકા વર્ણનથી ગૂંથાતા નર્મથી લઈને નાટકમાં હોય એવી વિસ્ફોટકતા, આછા હડદોલા ને પંચમાં વ્યક્ત થતા વક્ર-મર્મો ધ્યાનાર્હ છે.

શ્લેષો અને વર્ણવૈચિત્ર્યો, વિ-રૂપકરણ ને વિ-સ્થિતિ-નિરૂપણની સાથેસાથે એમની પાસે વિ-સંદર્ભીકરણનું સજ્જતાભર્યું ઉપકરણ પણ હતું. ‘મારી મીઠડી શાલ’ નામના નિબંધમાં ઉપયોગી વસ્તુ માટેનું મમત્વ-વળગણ હાસ્ય-કારણ બને છે. શિયાળો પૂરો થયો એટલે શાલનો વિયોગ. હવે ક્યારે? એક આશ્વાસન છે – ઉનાળો ને પછી ચોમાસું જશે એટલે વળી પાછો શિયાળો આવશે જ. એમણે સંદર્ભ ફેરવીને લખ્યું છે કે, ‘ઈફ સ્પ્રિંગ કમ્સ, કેન વિન્ટર બી ફાર બિહાઈન્ડ?’ વિસંદર્ભીકરણની આ પ્રયુક્તિ હાસ્યકારની અને અભ્યાસીની ઉભયની શક્તિઓએ આપેલી છે. ઉત્તમ કવિ માટે તેમ ઉત્તમ હાસ્યકાર માટે સર્ગશક્તિ ઉપરાંત ચિંતન-વાચન-અભ્યાસે ઘૂંટી આપેલી વ્યુત્પત્તિ-સજ્જતા પણ એટલી જ આવશ્યક.

હાસ્યલેખો અને નિબંધો ઉપરાંત બકુલભાઈને નાટકો લખવાનું પણ ગમેલું. ‘વીર નરેશકુમાર’ જેવું એકાંકી; ‘લીલા’ નામે લાંબું નાટક અને હમણાં, ૨૦૦૪માં, મોલિયરના ‘દ મલાદે ઇમેજનેર’ના ભાવાનુવાદ રૂપાંતર જેવું ‘પરણું તો એને જ પરણું’ ક્યારેક હાસ્યવાર્તા, ને વળી હાસ્યકવિતા લખવા સુધી પણ ગયેલા! લખ્યું એટલે બધું જ લખ્યું – આંગળીઓ ટેવાયેલી હતી!

બકુલભાઈ હાસ્યચિંતક પણ ખરા. એમના સંગ્રહોની પ્રસ્તાવના આદિરૂપે એમણે એમના વિચારો લખ્યા છે. એ વિશે અંગત વાત કે જાહેર વક્તવ્ય કરતી વખતે એ ગંભીર થઈ જતા, ઊંડા ઊતરતા જતા, હાસ્ય વિશેનો એક, કોઈને અઘરો લાગે એવો, લાંબો લેખ એમણે કરેલો. એ ક્યાંય છપાયો કે કેમ, ખબર નથી. પણ એની હસ્તપ્રતની એક નકલ મને વાંચવા આપેલી, ત્રણેક વરસ પહેલાં. એમના અક્ષરોમાંથી પસાર થવા માટે પણ બીજી વાર વાંચવાની થયેલી.

હા, એમના હસ્તાક્ષરોનું ફલક દુર્વાચ્યથી માંડીને અવાચ્ય સુધીનું. પત્રો સિવાયનાં, છપાવવા માટેનાં લખાણોમાં એમના હસ્તાક્ષરો ઓછા દુર્વાચ્ય હશે.

પરિષદમાં એમના પ્રમુખ-કાળને આઠેક મહિના થયા હશે. સ્વતંત્ર નિર્ણયો, બધાને સાથે રાખીને પણ, ઉપસાવવાની એમની મથામણ હતી. એમાં એમને બાંધવા મથનારની સામે એમને ખીજ પણ હતી. પરિષદ વિશેના ‘પ્રત્યક્ષીય’થી એ પ્રસન્ન હતા બલકે એમનું વલણ સ્વીકાર-સમર્થનનું હતું. ફોનથી, રૂબરૂ મળતા ત્યારે એ રાજીપો વ્યક્ત કરતા. ૨૦મી જુલાઈએ એમણે મને લખેલા પોસ્ટકાર્ડમાં એ સ્પષ્ટપણે પ્રગટ થયું હતું. એ પત્ર અહીં મૂકું –

બકુલ ત્રિપાઠી, અમદાવાદ ૨૦-૦૭-૨૦૦૬

સ્નેહી રમણભાઈ

અંગત કૌટુંબિક શુભપ્રસંગે થોડા અઠવાડિયાં USAમાં આનંદમાં ગાળ્યાં. ૪થી જુલાઈએ આવીને તમને રાજીપુશીથી ફોન કરેલો. ખરી (સાહિત્યિક) પ્રવૃત્તિઓને ત્યાં આ વખતે અવકાશ નહોતો. ફોન પર મિત્રો મળ્યા.

ખરી સાહિત્યસંસ્થા (કોઈપણ)ના સ્વરૂપ-કાર્યો-હેતુઓ-દિશા અંગે સર્વત્ર સૌ મંથનકાળમાંથી પસાર થઈ રહ્યા દેખાય છે. સપ્ટેમ્બર ૭-૮એ વૉશિંગ્ટનમાં સંમેલન છે. ઓહાયોમાં [...અવાચ્ય....] સંસ્થાએ પણ પહેલી જ વાર સાહિત્યિક કાર્યક્રમો યોજ્યા. ત્યાં ડિસેમ્બરમાં અકાદમી (સરકારી નહીં)ની ચૂંટણી (કે જે થાય તે) છે. સર્વત્ર મનોમંથનો ચાલુ હોવાના અણસાર મળ્યા.

તમે ‘પ્રત્યક્ષ’માં તો ચર્ચા-વિચારણાને વેગ આપવાનું અદ્ભુત કાર્ય કર્યું. આ અંકમાં ભાઈ સિતાંશુએ વાતને ‘ઈડામેન્ટ્સ’ સુધી પહોંચાડી. તમને – એમને બેઉને અભિનંદન.

ક્યારે મળીશું? (સપ્ટે. માં મધ્યસ્થ બોલાવવાનો નિશ્ચય છે...). ‘પ્રત્યક્ષ’ની મઝા એ છે કે પરિષદ-ચર્ચાઓ ઉપરાંત અન્ય બધાય વિભાગો સમૃદ્ધ-રસમય રહ્યા છે – રહે છે.

મિત્રોને યાદ કહેશો.

–બ.

હજુ તો ઘણો કડવો-તીખો ને મધુર સંવાદ કરવાનો હતો એમની સાથે. ત્યાં જ, અચાનક, આ શ્રદ્ધાંજલિ એમને મોકલવાની આવી... પણ હીંચકાનો ઝૂલો અંદર હજુ અટકતો નથી.

[સ્મૃતિવિશેષ, ૨૦૧૩]

એટલામાં તો -

કાવ્ય

- જગદીશ વ્યાસ

યુવાન વયે અવસાન પામનાર એક આશાસ્પદ કવિ જગદીશ વ્યાસ (૧૮.૮.૧૯૫૯ - ૧૬.૧૨.૨૦૦૬) વિશે કવિ હર્ષદ ત્રિવેદી કહે છે, 'એમની ગઝલ અને ગીત-રચનાઓમાં સ્વરૂપની ચુસ્તી, ભાષાના સહજ અરૂઢ પ્રયોગો અને નિજી અભિવ્યક્તિ છે. એમના બંને કાવ્યસંગ્રહો કાવ્યકળાની કસોટીએ ખરા ઊતરે છે.'

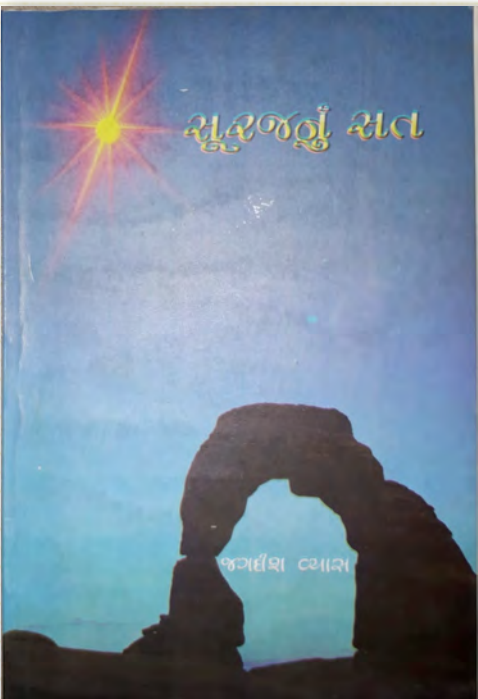

આપણે હજી જાણતાં નથી એકબીજાનું નામ
એટલામાં તો આપણાં બેની વાત કરે છે ગામ

જાઉં હું દોરો વ્હોરવા મને ખ્યાલ ન તારો હોય
એ જ દુકાને તુંય રે આવે વ્હોરવા માટે સોય
ગામ એવું તે હાલતાં ભેગાં થઈએ ઠામોઠામ
એટલામાં તો આપણાં બેની વાત કરે છે ગામ

એકબીજાનું સાંભળ્યું નથી આપણે એકે વેણ
આપણી વચ્ચે આટલી છે બસ, લેણ ગણો કે દેણ
નેણ મળે ને અમથું હસી પડતાં સામોસામ
એટલામાં તો આપણાં બેની વાત કરે છે ગામ

કાલ સાંજે તો આરતી ટાણે ભીડ જામી'તી બહુ
'જય અંબે મા, જય અંબે મા' ધૂન ગાતાં'તાં સહુ
ધૂના ગાતાં'તાં આપણે 'રાધેશ્યામ હો રાધેશ્યામ'
એટલામાં તો આપણાં બેની વાત કરે છે ગામ

સ્વૈર કથા

કથા-અંશ

— હરિકૃષ્ણ પાઠક

બે જણા ખૂબ રંગમાં હતા. એક નંદો ને બીજો તનજી.

જો કે નંદાની સાયકલના પાછળના પૈડામાં પંકચર પડેલું, પણ નંદાએ તનજીને માફ કરી દીધો હતો. ચેઈનકવર વિનાની નંદાની સાયકલમાં ભરાઈને તનજીના લેંઘાનો પાયસો ચવાઈ ગયો હતો, પણ તનજીએ નંદાને માફ કરી દીધો હતો.

શેઠની દુકાનના ઓટલે મોડી રાતે રાવણું મળ્યું ત્યારે આ બે જણાનો રાજીપો છાનો રહેતો નહોતો. નંદાએ ભગાને બાટલામાં ઉતાર્યો ને લટકામાં ટેમભા બાપુની એક-બે ઊંચા માંચલી ખવરાવી એની તો ઘણાને જાણ થઈ ગયેલી. પણ તનજીનું ને બાવાનું શું થયું એની કોઈને ખાસ જાણ ન હતી. બંને જણા કોક પૂછે એની રાહમાં હતા.

ગુણો ને બટુક આ બેઉની ચટપટી પામી ગયા એટલે ભળતી વાતો કરવા માંડ્યા : આજે સોમનાત મેલ કેટલો મોડો છે, સુપરફાસ્ટનો કન્ડક્ટર સીઝનમાં કેવી કટકી કરે છે, નિશાળનો કયો માસ્તર ટ્યૂશનના બખ્ખાં પાડે છે, ગામનો કયો વેપારી લોભીનો સરદાર છે – એવી એવી વાતો કરતા રહ્યા. છેવટ નંદાથી રહેવાણું નહીં, પાછું એમેય થયું કે ક્યાંક ભૂલી જઈશ; તે એણે તનજી જોડે વાત માંડી, – અલ્યા તના, આ ભગો કેમ નથી દેખાતો?

– એલા એઈ, સાંજ સુધી તો ઈની પૂંછડી સૂંઘતો ફર્યો છે, હજી ધરાણો નથી? દેખાશે દેખાવો હશે ત્યારે... ગુણાએ વાત કાપી નાખી.

થોડી વાર મૂંગો રહીને તનજી બોલ્યો : નંદા, તારી સાયકલને ચેનકવર નખાવી દેને; બહુ મોંઘું નથી આવતું.

- ઈની સાયકલમાં તો ફેમ સિવાયનું બધું બદલવું પડે એમ છે. ભલું હશે તો ભંગારવાળો કદાચ જોખીને લેશે; બટુકે ફરી પાછી વાતને કાપી.

છેવટે નંદાએ સીધું જ પૂછી નાખ્યું : પછી ઓલ્યા બાવાનું શું થયું? : તનજી ઊભળ્યો : આ જોને, ઘેર તો જાણે હું પહોંચી ગયો. જોયું ચોકમાં ભેળાં થઈને બૈરાં ચોખાની ગુણ સાફ કરતાં'તાં. મને હાંફળો-ફાંફળો જોયો એટલે તારી ભાભી તો મૂંઝાઈ ગઈ :

સાચી વાત, બટુકે વચ્ચે જ ટાપસી પૂરી : રોજ તું અઘરણીનાં પગલાં ભરતો હો ઇમ હાલછ; ને આ દોડતો આવ્યો તે બૈરું મૂંઝાઈ જાય : તનજીએ વાત ચાલુ રાખી : મેં કહ્યું કે તમારા બાપ બાવા આવે છે, તે આ બધા લબાચા ઉપાડો, હું ડેલી બા'ર તાળું દઈ દઉં. ઘર બંધ ભાળશે એટલે હાલતા થાશે. બાકી ઓલ્યા ભગલે બરાબરના ચડાવ્યા છે. તે ત્રાગું કરીનેય પાકું સીધું લેશે, ઉપરથી પૈસા પડાવશે - પણ બૈરાં કાંઈ એમ માને? કહે કે બાવાથી નાનાં છોકરાં બીવે, તમે મરદ માણસ થઈને આમ...?! હું તો મૂંઝાણો. ફટ દઈને ઘરમાંથી તાળું ચાવી લીધાં. ખડકી બહારથી વાસીને, તાળું મારીને, સામા ઘરના ઓટલે જઈ બેઠો. બાવા તો આવ્યા, લીલી ખડકી જોઈ અટક્યા. તાળું જોયું કે અડખેપડખે મંડ્યા પૂછવા : એ સેઠ કહાં ગયે? યેહી ઉસકા ઘર હૈ ન? મેં કહ્યું : આંઈ તો કોઈ 'સેઠ' રે'તો નથી. આ ઘર દરજીનું છે. સેઠ કેવા ને વાત કેવી, દરજીનું ઘર છે.

દરજીનું ઘર છે; એવું બીજી વાર બોલાતું સાંભળ્યું કે લાગલો જ ઓટલાના છોડે બેસી બીડીના કશ ખેંચતો ટપુ મેરઈ ઊકળીને ઊભો થઈ ગયો. તનજી સામો જઈને ઘુરકિયું કરતો બોલ્યો, દરજીનું ઘર એટલે તું કે'વાં શું માંગછ? શું દરજી બાવાં-સાધુને લોંટ નોં આપેં? તમે વાણિયા-બામણ જ મોટાં દાનેશરીં કાં? દરજીનું ઘર એટલે તું શું કેવાં માગ છ?

તનજી ઘડીભર ડઘાઈ ગયો. પછી પોતાની રીઠી રીતથી હસ્યો, મેરઈને ઠંડો પાડતો બોલ્યો, અરે ટપુભઈ, આ તો ઇ ટાણે જે સાંભર્યું ઇ બોલ્યો. બાકી આજેય તમે દુનિયામાં ક્યાંય હાલે નઈ એવા દુડા-તિડાના સિક્કા આવતા-જતા ભગત-ભિખારાને આપો છો ઇ કોણ નથી જાણતું? કોણ જાણે ક્રિયા મંદિરમાંથી ઉહરડી લાવો છો, પણ આપો છો ખરાને, બોલો? આ તો ભલા માણસ, જે જીભે ચડ્યું ઇ બોલાઈ ગ્યું, ઇમાં મારું લગાડાય?

ટપુ મેરઈ આમેય થોડો ગૂંગણો. ખિજાઈને બોલે ત્યારે ગૂંગણાશ વધી જાય. એકેક અક્ષર ઉપર બબ્બે મીંડાં ચડાવીને બોલતો હોય એવું લાગે. તનજીએ દુડા-તિડાની વાત કરી એ ટપુ સમજે તે પહેલાં ઓટલે બેઠેલા બધા સમજી ગયા. એકબે જણ તો હીઈઈઈ કરતા હસી પડ્યા. ટપુને વરલી મટકાનો થોડો ચસકો તે ક્યારેક ક્યારેક નંબર લગાવે; એટલે બધાને હસતા જોઈ બહારથી ખસિયાણો પડી ગયો, અંદરથી વધારે ઊકળ્યો. હવે લીધેલો વળ કાંઈ એમ છોડી દેવાય? તે તનજીને ધમકી આપતો હોય, છેવટની ચેતવણી આપતો હોય એમ બોલ્યો, હાં વળીં, તારેં મને કેવું હોંય ઇ કેજેં, પણ આ દરજી દરજી કહીંશ તો મારાં જેવો કોઈ ભૂંડો નથીં, હાં-પાછો ઓટલાના ખૂણે જઈને બીડી પૂરી કરવા લાગ્યો.

વિઘન ઊકલ્યું એટલે ફરી તનજીએ વાતનો દોર સાંધ્યો,

બાવા યે મારા બેટા માથાના નીકળ્યા. એકે ખડકી પાસે જઈને કાન માંડ્યા, અંદર બૈરાંનો અવાજ સાંભળ્યો એટલે બારણું ભભડાવ્યું ને બૂમ મારી : માઈ, ઓ માઈ! હમ સાધુ લોગ આયે હેં. તીન મૂર્તિ હૈ. તેરા ભાગ બડા હૈ માઈ, સેઠ કહાં હૈ?

પણ ભગવાનને કરવું તે મારો સાળો ટાંકણે આવી ગ્યો!

– કિયો સાળો? ઓલ્યો કિશો, કૂતરાં રમાડ્યા કરે છે ઇ? બટુકને રસ પડ્યો.

– ડોબા, ઇ તો ડોગ ટ્રેઈનર છે, બટુકની ભૂલ સુધારી તનજી આગળ વધ્યો.

કિશો બે કૂતરાં લઈને આવેલો. એક પોલીસનો તૈયાર કૂતરો, બીજું એક ગલૂડું, જીને ઇ પલોટતો'તો. કિશો આવી ઊભો કે તરત પોલીસવાળો કૂતરો મંડ્યો ભસવા. ત્રણમાંથી એક બાવા તરફ ઝાવાં નાખવા મંડ્યો. બાવો મૂંઝાણો. બાકીની બે 'મૂર્તિ'ને કશુંક કાનમાં કહીને મંડ્યો હાલવા. થોડીવારે બાકીના બેય હાલી નીકળ્યા. પણ આ શેરીમાં બે નવા કૂતરાં ને ત્રણ બાવા ભેગા થઈ ગ્યા. એટલે આખી શેરીના કૂતરાં સામટાં ભસવે ચડ્યાં. પછી ધીમે ધીમે બધું ય થાળે પડી ગ્યું. પણ મારી બેટી એક વાતે મુશ્કેલી થઈ ગઈ!

કઈ વાત? બધાને તનજીની મુશ્કેલી જાણવામાં રસ હતો. તનજીએ જાણે ઉખાણું પૂછતો હોય એમ સામો સવાલ કર્યો, બોલો જોઈ, આપણે સાળાનાં વખાણ કરીએ તો બૈરું ખિજાય કે રાજી થાય? : આમ તો રાજી થાય; પણ વખાણ વખાણમાં ફેર હોય ને? કોક બોલ્યું. તનજીએ આગળની વાત લટકતી રાખી, ખડખડ કરતો હસ્યો.

[સ્વૈરકથા, ૨૦૧૮]

મારા વંશની સ્ત્રીઓ

કાવ્ય

– ઉર્વશી પંડ્યા

એક આખેઆખો કલ્પ સદીઓના ચકરાવા સમેટી
આ ક્ષણે પગનાં તળિયે આવી ઠર્યો છે.
મારી પેઢીઓના ભૂંસાયેલા નકશા
હથેળીમાં ઊંડા પહોળા વ્રણ આંકી ચૂક્યા હોય તે ઘડી
ઉંબરા પૂજવા વલવલતી આંગળીઓ વહેરાઈ જાય,
તરડાતી જતી ત્વચાય જૂઠી પડી જાય.
મને તસોતસ વળગી બેઠેલી મારા વંશની પૂર્વજ સ્ત્રીઓ
એકાએક જ સ્મશાનભૂથી બેઠી થઈ એકાકાર થતી રહે—
માર ઘરવખરીની રખાવટમાં,
મારી એકેક ક્રિયામાં, મારી વાસનામાં ને મારામાં.
પેઢી દર પેઢીથી છાતીમાં ઝીંકાયેલા ખાલીપાને
મારા ઉંબરે જડબેસલાક ખોડી દેતી મારા વંશની સ્ત્રીઓ
રોજ સંધ્યાકાળે ઊઘડતી રહે મારા ઘરને ગળી જતા અંધારમાં.
દીવાલોમાંથી ખરતો રહે ચૂલાનો ધુમાડો અને
છાણ-વાસીદાંની સુવાસથી ભર્યો-ભાદર્યો એમનો સૂનકાર
માથાબોળ નહાતાં વાળમાં ફોરમતાં રહે અરીઠાં ને
જૂઈ-બોરસલીનાં વેણી ગજરા.
આંગણામાં ખોરડાનાં મોભ સમા ઝાડ હેઠે બેસી
ઘરની વહુઆરુ માટે ફૂલ ગૂંથતી આંગળીઓની
આંટણો પેઢીઓથી મારા વંશની દીકરીઓને સારતી રહી છે –
વંશની ઓળખ એવાં શિવ-ભક્તિ અને શાલિગ્રામનો –
અછોડો છાતીની વચોવચ રહે એમ – આ બધી સ્ત્રીઓએ
ભેગી મળી મારા ગળામાં નાખેલો – મને

લૂગડાં આવેલાં તે દિવસે.
 આજે પણ એ ચક્રતાંની ધારથી ચામડી છોલાય છે.
 છાતીના દૂઝતા વ્રણમાંથી ઝમતા રહે એમના મૂંગા આર્તનાદ.
 રાત્રે બારીમાંથી ચળાઈને આવતા ચંદ્રના ઝાંખા
 પ્રકાશમાં છત, છો ને દીવાલો પરે એમના પડછાયા
 પરંપરિત તાલબદ્ધ પરંપરિત નૃત્ય કરતા પડછાયા
 કોરીઘાકોર આંખ પર પડછાયાના ઘા વડે
 દષ્ટિમાં તિરાડ.
 તિરાડો સાંધવા મથું તો હાથ લકવાગ્રસ્ત.
 મારા વંશની સ્ત્રીઓએ વેઠેલા આકરા ઉજાગરાએ
 મારી એકએક રાતને આંધળી કરી મૂકી છે.
 વારસામાં મળેલાં એમનાં ઘરેણાંના ઘાટ ઉકેલતી રહી છું
 આજ લગી.
 ઝીણા નકશીકામમાં કોઈ એ રીતે શોધી શકી નથી એ રૂપ –
 એ આકાર જે હું પોતે વારસામાં આપી શકું.
 જળોની જેમ મારા જીવિતને ચસોચસ વળગેલી
 પેઢીઓના નકશા અને એની રેખાઓએ આંકેલા વ્રણ
 આગતની માટી તળે દાટી દેવાં છે હવે તો.
 દ્રાણેન્દ્રિયો અને ત્વચામાંથી પેઢીઓ જૂની સુવાસ અને
 બળતરાય મૂળ સમેત ઉખાડી કોક અવાવરુ વાવમાં
 પધરાવી દીધી છે ક્યારની.
 પૂર્વજ સ્ત્રીઓના પડછાયા હવે મારામાં જ સમેટી
 ઘરની છત, છો ને દીવાલો અજવાળી દેવી છે
 જેથી મટી જાય દૂઝતા ઘા જેવા એમના
 રહ્યા સહ્યા અવશેષોનાં નામોનિશાન.
 વારસામાં હું આપી શકું
 નવું નક્કોર ઊજળું ઘર, તાજાં ફૂલ અને
 સુંદર – સરળ ઘાટ.

એકત્ર ઈ-બુક્સ

ગુજરાતીનાં સ્મરણીય પુસ્તકોની

રમ્ય અને સંતર્પક ઈ-બુક શ્રેણી

પ્રકાશિત

અગ્નિકુંડમાં ઊગેલું ગુલાબ । નારાયણ દેસાઈ
અપરાજિતા । પ્રીતિ સેનગુપ્તા
અમાસના તારા । કિશનસિંહ ચાવડા
અમૃતા । રઘુવીર ચૌધરી
અરધી સદીની વાચનયાત્રા - ૧-૪ । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
અલગારી રખડપટ્ટી । રસિક ઝવેરી
અશ્રુઘર । રાવજી પટેલ
આપણો ઘડીક સંગ । દિગ્વીશ મહેતા
કંકાવટી । ઝવેરચંદ મેઘાણી
કુરબાનીની કથાઓ । ઝવેરચંદ મેઘાણી
ખરા બપોર । જયંત ખત્રી
ખાંભીઓ જુહારું છું । ઝવેરચંદ મેઘાણી
ગાંધીજીની જીવનયાત્રા । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ગિજુભાઈની બાળવાર્તાઓ । ગિજુભાઈ બધેકા
ગીતામંથન । કિશોરલાલ મશરૂવાળા
જન્મનિકે । સુરેશ જોષી
જીવનનું પરોઢ । પ્રભુદાસ ગાંધી
જેલ ઓફિસની બારી । ઝવેરચંદ મેઘાણી
તિબેટના ભીતરમાં । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ત્યારે કરીશું શું? । લિયો ટોલ્સ્ટોય
દિવ્યચક્ષુ । રમણલાલ વ. દેસાઈ
પન્થિની । કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી
પૂર્વાલાપ । કાન્ત - મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ
બાપુની છબી । કાકા કાલેલકર
બારીબહાર । પ્રહલાદ પારેખ
ભજનાંજલિ । કાકા કાલેલકર
ભારેલો અગ્નિ । રમણલાલ વ. દેસાઈ
ભવનું ભાતું । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ભેદની ભીંત્યુંને ભાંગવી । મનુભાઈ પંચોળી
મારા ગાંધીબાપુ । ઉમાશંકર જોષી
મારી હકીકત । નર્મદ
મોરનાં ઈંડાં । કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી
રખડુ ટોળી । ગિજુભાઈ બધેકા
રવીન્દ્રનાથની રત્નકણિકાઓ । નગીનદાસ પારેખ
વાચનયાત્રાનો પ્રસાદ । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
વિદિશા । ભોળાભાઈ પટેલ
દ્વિરેફની વાતો - ભાગ ૧ । રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક
વેવિશાળ । ઝવેરચંદ મેઘાણી
શીંગડાં માંડતાં શીખવશું । મનુભાઈ પંચોળી
શું શું સાથે લઈ જઈશ હું? । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
સત્યના પ્રયોગો । મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

સરસ્વતીચંદ્ર - ભાગ - ૧ । ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી
સર્વોદય । મોહનદાસ ગાંધી
સાત વિચારયાત્રા । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
હાસ્ય-માળાનાં મોતી । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
હિંદ સ્વરાજ । મોહનદાસ ગાંધી
અવતરણ । સં. રમણ સોની
સમુદી । યોગેશ જોષી

સુરેશ જોષીનું સાહિત્યવિશ્વ - શ્રેણી

ઈદમ્ સર્વમ્ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
અહો બત કિમ્ આશ્ચર્યમ્ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
રમ્યાણિ વીક્ષ્ય (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પ્રથમ પુરુષ એકવચન (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
ઈતિ મે મતિ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પશ્યન્તિ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
વિદ્યાવિનાશને માર્ગે (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
આત્મનેપદી (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પ્રત્યંચા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ઈતરા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
તથાપિ (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
પરકીયા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ઉપજાતિ (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ગૃહપ્રવેશ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
બીજી થોડીક (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
અપિ ચ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
એકદા નૈમિષારણ્યે (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
વિદુલા (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
કથાયક (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
છિન્નપત્ર (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
મરણોત્તર (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
કિંચિત્ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
કથોપકથન (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
કાવ્યચર્યા (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
શૃણ્વન્તુ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
અરણ્યરુદન (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
ચિન્તયામિ મનસા (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
અષ્ટમોઅધ્યાય (વિવેચન) । સુરેશ જોષી

પ્રકાશ્ય

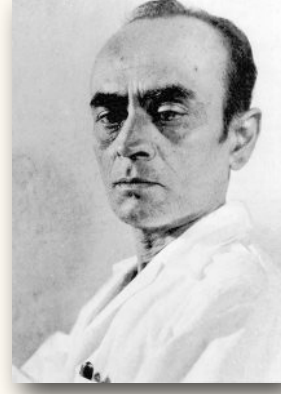
અરૂપસાગરે રૂપરતન । યજ્ઞેશ દવે
સરસ્વતીચંદ્ર - ભાગ - ૨, ૩, ૪ । ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

www.ekatrafoundation.org અને ekatra.pressbooks.pub

ઉપર ક્લિક કરતાં જ પુસ્તકોની આ રમ્ય ને સંતર્પક દુનિયામાં પ્રવેશ કરી શકાશે.

‘એકત્ર’નો ગ્રંથ-ગુલાલ

લેખકપરિચય : જયંત ખત્રી

ઠીકઠીક લાંબી, પણ કથા-ઘટનાના ઘટ્ટ પોતવાળી વાર્તાઓના સર્જક જયંત હીરજી ખત્રી (જ. ૨૪ સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૯ – અવ. ૬ જૂન ૧૯૬૮)ની જન્મભૂમિ તેમ જ કર્મભૂમિ કચ્છ. ૧૯૩૫માં એલ.સી.પી.એસ. થઈને કચ્છ-ભૂજમાં જ ડોક્ટરનો વ્યવસાય કર્યો. શ્રમજીવીઓ વચ્ચે વસ્યા. લેખકમિત્ર બકુલેશના સંગે સામ્યવાદી વિચાર-ચિંતનનો રંગ એમને લાગ્યો. કચ્છની તળ ભૂમિ અને રણપ્રદેશનો એમનો સંસર્ગ અને અનુભવ એમની વાર્તાઓમાં ઝીણવટથી ઝિલાતાં રહ્યાં. એ કારણે, એમની વાર્તાઓ પરિવેશકેન્દ્રી, વાતાવરણ-પ્રધાન બની. પરંતુ, પાત્રના મનનાં ઊંડાણો આલેખવા તરફ એમની નજર વધુ રહી. કેન્સરની બીમારીથી ૧૯૬૮માં એમનું અવસાન થયું. એમની વાર્તાઓના ત્રણ સંગ્રહ પ્રગટ થયા છે.

વી-ગ્રંથ

‘એકત્ર’ના વી-ગ્રંથોમાં અમે પુસ્તકની માત્ર સામગ્રી(Text) જ પ્રગટ કરવાને બદલે વાચકને એમાં યોગ્ય રીતે પ્રવેશ કરાવીએ છીએ. શરૂઆતમાં પુસ્તકનું સચિત્ર આવરણ (cover) તેમજ લેખકનો ફોટોગ્રાફ, અને એ પછી લેખક અને પુસ્તકના ટૂંકા, સરળ પરિચયો પણ મૂકીએ છીએ – જેથી વાચક માટે એ રસપ્રદ બની રહે.

કૃતિપરિચય : ‘ખરા બપોર’

લેખકનો આ છેલ્લો સંગ્રહ એમના અવસાન પછી (૧૯૬૮માં) પ્રકાશિત થયેલો. આધુનિક સમયની હોવા છતાં આ વાર્તાઓમાં ઘટના પાતળી નથી, સઘન અને પ્રલંબ છે. કચ્છ પ્રદેશની ભૂમિનો પરિવેશ અને એમાં ધબકતાં એમનાં પાત્રો કથા-આલેખનનો એક વિશિષ્ટ સ્વાદ આપે છે. જયંત ખત્રીની શૈલી વેગીલી છતાં વાસ્તવને ઘૂંટનારી છે. જીવનની સંકુલતા, વિષમતા, કરુણતા એના વિષયો છે. એનું નિરૂપણ કોઈ ચલત્ ચિત્ર જેવું છે. એમની ‘ધાડ’ વાર્તા પરથી દસ્તાવેજી છતાં કલાત્મક ફિલ્મ તૈયાર થઈ છે. ‘ખરા બપોર’ ખત્રીની જ નહીં, ગુજરાતી ભાષાની પણ એક ઉત્તમ વાર્તા છે.

(પરિચયો : રમણ સોની)

Introduction

In 1929, Gujarat Vidyapith published its first edition of સાર્થ ગુજરાતી જોડણીકોશ, the Gujarati comprehensive dictionary. In the preface, Gandhiji wrote, “હવે પછી કોઈને સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવાનો અધિકાર નથી”. This was the beginning of a new epoch for Gujarati.

In the early eighteenth century, people on the Indian subcontinent spoke many more dialects than are spoken today. Most dialects, including Gujarati, did not qualify as “language” because they lacked definitive dictionary and formal grammar. At that time, written materials consisted only of manuscripts. With the introduction of the printing press, publishers of Gujarati books offered books in quantities never imaginable before. This formalized Gujarati as a one of the official languages of India, in a time where many other dialects did not make the technological transition and thus are now endangered or even extinct.

Now, in the 21st century, we are experiencing another such tectonic shift, a move from paper book to digital. We feel that any language that does not make this transition will be in danger of becoming extinct by 2050. However, communities that choose to participate in this digital revolution are at a great advantage, as ubiquitous accessibility becomes common.

Every electronic device – from mobile phones to automobiles — will hold literature in the digital form and it will be accessible to people worldwide.

Mission

“Preserve and spread Gujarati literature through digitization”

In the Western world, a similar successful effort, Project Gutenberg, created over 40,000 free books in digital format and was instrumental in making e-Book reader ubiquitous. Instantly, thousands of books from Shakespeare to Agatha Christie became available to eBook readers at no charge. Over 1,000 million downloads of free ebooks have already occurred. Once Gujarati books are digital, they will be instantly available on eBook readers and readable via Kindle, iPad, Android tablets and smart phones. In the digital form they will be fully searchable with any search engine.

Accomplishments

In a very short time, Ekatra picked up pace and involved numerous volunteers from across the world:

- Registered Ekatra Foundation as US not-for-profit organization

- Designed and test creation of ebook using both soft copy and physical books.
- Became the first entity to offer true digital Gujarati ebooks for free on the web, Kindle, iPad, Android tablets, Android smart phones, iPhone and regular computers.
- Built ebook conversion process. Ekatra created/obtained tools to convert proprietary fonts into Unicode, obtained access to Gujarati OCR, established standard ePUB template and created ePUB formatting guide to achieve efficient repeatable scalable process.
- Designed Ekatra Website and offer first 25 free books. Converted total of 50 books.
- Formed literary committee and selected 86 books for conversion. Received permission to convert 20 books.
- Received permission to offer over 50 books published by Lok-Milap Trust.
- Published 8 issues of bimonthly Gujarati e-digest, સંચયન.
- Established communication with leading Gujarati not-for-profit organizations including Gujarat Vidyapith, Gujarati Sahitya Parishad, Forbes Gujarati Sabha, Lok-Milap Trust and Gujarati branch of Wikipedia (વિકિસ્રોત).

Goals

- Establish Ekatra as the premier online Gujarati literature digital library.
- Offer 200 free ebooks on Ekatra’s website.
- Offer the same on leading bookstores including Amazon, iBookstore, smashword.com and Flipkart.
- Publish 6 issues of સંચયન. Create awareness of the available Gujarati literary resources.
- Expand volunteer organization to support book conversion and proof reading tasks.
- Collaborate and share knowledge about digital books with other non-for-profit so they can also offer free digital books.

Get Involved

While our volunteers are working on all fronts, we are seeking help with the following:

- Sourcing of selected books in physical or PDF form.
- Proofreading of OCR content
- Assistance in creating local Ekatra volunteer community

Contact

Rajesh Mashruwala | mashru@ekatrafoundation.org

Atul Raval | atulraval@ekatrafoundation.org

Ekatra Foundation is a not for profit organization exempt under section 501(c)(3).

It's Federal ID is 46-2153818.

Public Charity Status: 509(a)(1) & 170(b)(1)(A)(vi) • Effective Date of Exemption: April 24, 2013.